

GÓRSKI KARABACH

Przemysław
ADAMCZEWSKI

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

W POLITYCE NIEPODLEGŁEGO AZERBEJDŻANU

Przemysław
ADAMCZEWSKI

GÓRSKI KARABACH

W POLITYCE
NIEPODLEGŁEGO
AZERBEJDZANU

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Wydawnictwo Akademickie

DIALOG

Redakcja: Marta Wilińska

Projekt okładki: Barbara Ćwik

Autor zdjęcia na okładce: Krzysztof Banachowicz
Okolice wsi Shtoraszen/Szych Dursun

Mapy: Jarosław Talacha

Copyright © by Przemysław Adamczewski & Wydawnictwo Akademickie DIALOG, 2012

Wydanie elektroniczne 2014, Warszawa

ISBN 978-83-63778-39-2

Wydawnictwo Akademickie DIALOG
00-112 Warszawa, ul. Bagno 3/218
tel./faks: 22 620 87 03
e-mail: editions@dialog.edu.com.pl
www.wydawnictwodialog.pl

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Plik ePub przygotowała firma eLib.pl
al. Szucha 8, 00-582 Warszawa
e-mail: kontakt@elib.pl
www.eLib.pl

Górski Karabach

Spis treści

- Okładka
- Karta tytułowa
- Karta redakcyjna
- Wstęp
- Wprowadzenie
 - Położenie geograficzne i podział administracyjny
 - Nazewnictwo geograficzne
 - Zasady pisowni nazwisk
- Rozdział 1 Historyczne uwarunkowania konfliktu azerbejdżańsko-ormiańskiego
 - Znaczenie historii w dyskursie karabachskim
 - Najważniejsze zagadnienia z dziejów Karabachu w okresie przed aneksją rosyjską
 - Karabach w składzie Cesarstwa Rosyjskiego i początek antagonizmu ormiańsko-muzułmańskiego na wschodnim Zakaukaziu
 - Konflikt karabachski po zakończeniu I wojny światowej
 - Upadek Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu i sprawa karabachska w okresie państwa radzieckiego
- Rozdział 2 Rozpad ZSRR i wybuch walk zbrojnych między Armenią a Azerbejdżanem
 - Rozbudzenie konfliktu azerbejdżańsko-ormiańskiego i jego pierwsze ofiary
 - Konsekwencje wzrostu antagonizmu między Ormianami i Azerbejdżanami
 - Rozpad ZSRR i zagadnienia prawne dotyczące Górskiego Karabachu
 - Faza zbrojna konfliktu karabachskiego i jego bezpośrednie następstwa
- Rozdział 3 Warianty rozwiązania konfliktu karabachskiego
 - Kwestia pogodzenia zasady samostanowienia narodów i integralności terytorialnej państwa
 - Problem karabachski a precedens niepodległości Kosowa
 - Plan utworzenia przez Republikę Górskiego Karabachu oraz Republikę Azerbejdżanu państwa stowarzyszonego
 - Projekt wspólnego państwa
 - Propozycja przeniesienia rozwiązań przyjętych w Czeczeni do Górskiego Karabachu
 - Idea wymiany terenów między Azerbejdżanem a Armenią
 - Casus Wysp Alandzkich a próby jego zastosowania do Górskiego Karabachu
 - Model cypryjski i sprawa Cypru Północnego w kontekście konfliktu karabachskiego
- Rozdział 4 Problem Górskiego Karabachu na forach organizacji międzynarodowych
 - Działalność Azerbejdżanu w ONZ w kontekście konfliktu karabachskiego
 - Proces pokojowy prowadzony w ramach KBWE/OBWE
 - Próby mediacyjne podejmowane przez WNP
 - Ewolucja stanowiska Rady Europy wobec problemu karabachskiego
 - Stanowisko Organizacji Konferencji Islamskiej w sprawie wydarzeń w Górskim Karabachu i uznanie Armenii za agresora
 - Udział Unii Europejskiej w procesie pokojowym

GUAM i konflikty narodowościowe na terytorium jego członków

Konsekwencje okupacji ormiańskiej podnoszone przez Azerbejdżan na forum organizacji międzynarodowych

Rozdział 5 Wpływ problemu karabachskiego na geopolityczne położenie Azerbejdżanu

Kwestie religijne w konflikcie karabachskim

Następstwa ruchu niepodległościowego Ormian karabachskich w polityce Azerbejdżanu dotyczącej mniejszości etnicznych

Lezgini

Tałysze

Implikacje działań Rosji na sytuację w regionie

Stanowisko Stanów Zjednoczonych wobec procesu pokojowego

Wpływ problemu karabachskiego na regionalne położenie Azerbejdżanu

Polityka bezpieczeństwa Armenii i Azerbejdżanu

W miejsce zakończenia: przyszłość konfliktu karabachskiego

Bibliografia

Indeks osób

Indeks geograficzny

O wydawnictwie

Seria

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Wstęp

Celem pracy *Górski Karabach w polityce niepodległego Azerbejdżanu* jest określenie znaczenia Górskiego Karabachu w polityce Azerbejdżanu oraz pogląd jego władz na kwestię rozwiązania sporu przez możliwość zawarcia kompromisu z Ormianami, zamieszkującymi zarówno były Górsko-Karabachski Obwód Autonomiczny (GKOA), jak i Armenię, a także możliwość użycia sił zbrojnych, by przywrócić kontrolę rządu w Baku nad całym krajem. Nie mniej ważną kwestią jest ukazanie wpływu konfliktu karabachskiego na sytuację geopolityczną Azerbejdżanu oraz wyjaśnienie przyczyn, które leżą u podstaw określonego spojrzenia na Górski Karabach azerbejdżańskich ośrodków decyzyjnych. Przeprowadzone badania pokazują także najważniejsze dla państwa konsekwencje konfliktu, takie jak sytuacja polityczna w kraju.

Zamierzeniem autora było przeanalizowanie kontekstu prawnego związanego z azerbejdżańsko-ormiańskim konfliktem o Górski Karabach i z tej perspektywy zbadanie ormiańskiej tezy o prawomocnej drodze wystąpienia GKOA ze składu Azerbejdżańskiej SRR i w konsekwencji proklamowania niepodległej Republiki Górskiego Karabachu. Ważne były rozważania, czy ludność byłej enklawy ormiańskiej, uzasadniając swoje separatystyczne dążenia na gruncie prawa międzynarodowego, ma podstawy do powoływania się na zasadę mówiącą o prawie narodów do samostanowienia. Aspekt prawno-międzynarodowy jest istotny w przypadku konfliktu karabachskiego, a szczególnie niepodległości Republiki Górskiego Karabachu i jej uznania. Wynika to z tego, że podstawy prawa międzynarodowego w dużej mierze opierają się zwyczajach międzynarodowych oraz praktyce. Tym samym rozpatrzenie istoty konfliktu karabachskiego wnosi wkład teoretyczny w zrozumienie jednego z najbardziej złożonych zagadnień odnoszących się do porównania zasady integralności terytorialnej państwa i zasady prawa narodów do samostanowienia. Kwestia Górskiego Karabachu jest w tym kontekście połączona z innymi podobnymi sprawami, jak chociażby casusem Kosowa czy sprawą Cypru Północnego. Celem monografii jest również zbadanie powiązań między tymi trzema przypadkami, w których mniejszość narodowa, zamieszkująca terytorium konkretnego kraju, dąży do niepodległości, mimo że dany etnos ma już własne niepodległe państwo.

Obecnej złożonej sytuacji nie można jednak zrozumieć bez zaznajomienia się z dziejami Karabachu. Zarówno Ormianie, jak i Azerbejdżanie przedstawiają własną, odrębną, niekiedy przerysowaną ich wersję. To powoduje, że również przybliżenie historii spornego regionu jest jednym z zamysłów pracy – wydarzenia z przeszłości są przecież przyczyną obecnych uwarunkowań geopolitycznych, stąd tak istotne wydaje się ich rzetelne i przejrzyste omówienie. Zgodnie z zasadą Francisa Bacona to właśnie poznanie przyczyn jest prawdziwą wiedzą.

Konflikt karabachski ma duże znaczenie dla stabilności w regionie, gdyż jest fokusem skupiającym przeciwstawne interesy różnych ośrodków politycznych. Był on pierwszym krwawym konfliktem na szczeblu centralnym w republikach związkowych na terenie Związku Radzieckiego^[1]. Dopiero później wybuchły antagonizmy etniczne w Osetii Południowej, Abchazji czy Naddniestrzu. Spór o Górski Karabach dysponuje najdłuższą historią, miał najbardziej krwawy przebieg i zaangażował najwięcej środków, a także posiada największy potencjał starcia zbrojnego na szeroką skalę. O ile konflikty w Gruzji i Mołdawii mają charakter walki centrum z separatystami w większym lub mniejszym stopniu wspieranymi przez Rosję, o tyle zajścia w Górskim Karabachu mają wszelkie

cechy ewentualnego konfliktu regionalnego. Wynika to z tego, że w rzeczywistości nie jest on sporem metropolii z lokalnymi bojownikami, lecz antagonizmem między dwoma państwami. Nakładają się na niego interesy mocarstw regionalnych – Turcji, Iranu oraz Rosji, a także Stanów Zjednoczonych i państw europejskich. Sytuację pogarsza to, że Armenia i Azerbejdżan nie potrafiły w ciągu wielu lat doprowadzić do rozwikłania sporu i również społeczność międzynarodowa, która pośredniczy w rozwiązaniu konfliktu, nie znalazła kompromisu zadowalającego obie walczące strony.

Rolę konfliktu karabachskiego wzmacnia to, że wybuchł on w jednym z najbardziej strategicznych regionów byłego Związku Radzieckiego. Duże znaczenie geopolityczne ma ropa naftowa, znajdująca się w azerbejdżańskim wybrzeżu Morza Kaspijskiego, a także szlaki komunikacyjne i przesyłowe prowadzące z Azji Środkowej do Europy (z pominięciem Rosji i Iranu) i łączące Rosję z krajami Zatoki Perskiej. Nie bez znaczenia jest również sąsiedztwo Kaukazu Południowego ze Środkowym i Bliskim Wschodem. Powoduje to, że region ten znajduje się w strefie konfrontacji geopolitycznej największych uczestników stosunków międzynarodowych^[2]. Tym samym wieloaspektowe zbadanie konfliktu karabachskiego w znacznym stopniu pozwala zrozumieć całokształt zależności na Kaukazie, a także globalną rozgrywkę poszczególnych państw.

W pracy zaprezentowano kwestię Górskiego Karabachu głównie z perspektywy Azerbejdżanu, z uwzględnieniem jednak argumentów strony ormiańskiej, ponieważ niemożliwe jest analizowanie problemu tylko z jednej perspektywy. Wynika to z prostej przyczyny – stanowisko jednego kraju jest w dużej mierze uwarunkowane pozycją drugiego.

Praca ma charakter interdyscyplinarny, w związku z czym kwestia metodyki badań stanowiła ważny jej aspekt. Przyjęcie określonych metod badawczych było kluczowym zabiegiem, ponieważ musiało zapewnić płynne i rzetelne przejście między dwoma poruszonymi dyscyplinami naukowymi – historią i nauką polityczną.

Zasady i sposoby systematycznego badania w celu poznania rzeczywistości zostały podporządkowane metodzie historycznej. Zapewniła ona poznanie genezy zjawisk polityczno-historycznych niezbędnych w całościowym zrozumieniu tematu.

W realizowanych badaniach w dużej mierze poruszano się w obrębie historii politycznej, której nowoczesny rozwój związany jest z Leopoldem von Ranke. Opierając się na jego założeniach, w monografii dążono do krytycznej analizy źródeł oraz obiektywnego opisu rzeczywistości. W badaniach nie skoncentrowano się wyłącznie na historiografii skupiającej się wokół oficjalnej polityki, ale wzięto również pod uwagę założenia wyrosłe ze szkoły Annales. Z tego też względu w pracy poruszono takie zjawiska, jak powiązania gospodarcze czy niezwykle ważne w przypadku Górskiego Karabachu przemiany demograficzne, społeczne oraz narodowościowe.

W badaniach dotyczących kwestii politologicznych zastosowano głównie dwie metody badawcze. Pierwsza to metoda analizy systemowej, której prekursorem był David Eatson^[3]. Charakteryzuje się ona ujęciem systemu jako całości złożonej z poszczególnych elementów zależnych od siebie wzajemnie i od samego systemu. Uwzględnia ona ogół warunków, w których pojawił się badany problem. Metoda pozwala sięgnąć do źródła przekształceń systemu, jak również jego zdolności do samosterowania własnym działaniem i oddziaływaniem na otoczenie. Analiza systemowa w ujęciu Eatsona była przydatna, ponieważ pozwalała na użycie analizy makrosystemowej (całość systemu politycznego wytworzonego na płaszczyźnie wzajemnych powiązań na Zakaukaziu), analizy systemowej średniego rzędu (określony podsystem np. system polityczny) oraz analizy mikrosystemowej (element systemu jak np. poszczególne decyzje polityczne).

Kolejną zastosowaną metodą była metoda decyzyjna kompleksowo traktująca zjawiska natury politycznej. Jest ona obecnie najbardziej efektywna w badaniach dotyczących nauk o polityce

i stosunkach międzynarodowych. Dzięki niej można całościowo rozpatrywać zjawiska polityczne na linii Azerbejdżan–Górski Karabach–Armenia. Metoda była przydatna, ponieważ umożliwiła wyodrębnić ośrodek decyzyjny jako podmiot działania politycznego. Pozwoliła też prześledzić proces decyzyjny będący zespołem powiązań przyczynowo-skutkowych występujących wewnątrz ośrodka władzy. W podobny sposób metoda ta dała możliwość zbadania samej decyzji politycznej jako aktu nielosowego wyboru działania lub zaniechania politycznego, a następnie przeanalizowania implementacji politycznej owej decyzji jako procesu jej urzeczywistnienia. Zezwoliła ona odformalizować studia i dokonać analizy rzeczywistych mechanizmów życia politycznego na podstawie podjętych działań badanych ośrodków decyzyjnych.

Funkcjonalną metodą w prowadzonych badaniach była metoda ideal. Jej zastosowanie było przydatne w ujęciu całościowym wszystkich elementów zależności badanego systemu, traktującym omawiane zagadnienia jako dialektyczną całość wraz ze wszystkimi ich powiązaniem. Ponadto metoda ideal pozwoliła zapoznać się z analizowaną kwestią w kontekście przyszłego rozwoju konfliktu karabachskiego i wynikających z niego ewentualnych skutków na arenie międzynarodowej, co było niezwykle ważne dla całego omawianego zagadnienia.

W pracy przeprowadzono analizę instrumentalno-prawną norm prawnych polegającą na rozpoznaniu tekstów aktów normatywnych. W tym przypadku pole badań dotyczyło sfery określonych przepisów prawnych odnoszących się do Górskiego Karabachu w ustawodawstwie radzieckim, azerbejdżańskim, a także ormiańskim oraz oceny tego faktu przez czynniki decyzyjne w Azerbejdżanie. Na zebranych materiałach badawczych dokonano syntezy nomologicznej polegającej na przedstawieniu pewnych prawidłowości w badanych procesach oraz wykonano syntezę typologiczną analizowanych zjawisk i występujących w podnoszonych przez projekt kwestiach.

Podczas prowadzenia badań w krajach zakaukaskich z heurystycznych metod badawczych użyta została obserwacja. Pozwalała ona na planowe i systematyczne zbieranie, a następnie przetwarzanie faktów i zdarzeń dotyczących tematu poruszanego w książce. Metoda ta posłużyła do analizowania i udokumentowania najbardziej aktualnych wydarzeń związanych z Górkim Karabachem. W związku z tym, że okoliczności dotyczące przyjętego przez autora zadania badawczego były dynamiczne, to właśnie metoda obserwacyjna okazała się najefektywniejsza. Jej zastosowanie polegało na gromadzeniu informacji ukazujących się w mediach, zwłaszcza w rosyjskojęzycznej prasie wychodzącej w Azerbejdżanie – „Зеркало”, „Эхо”, „Бакинские Ведомости”, czy „Бакинский рабочий”, a także śledzeniem wiadomości ukazujących się na serwisach internetowych agencji informacyjnych oraz centrów analitycznych.

Część materiałów źródłowych, na których opiera się praca, stanowią dokumenty archiwalne. Ich kwerendę przeprowadzono w latach 2004–2009. W tym czasie w Azerbejdżanie doszło do reformy archiwów państwowych. Z kilku archiwów tematycznych zaczęto tworzyć centralne archiwum państwowe, do którego przenoszono zbiory z mniejszych jednostek. W związku z tym powstał problem z opisaniem pozyskanych materiałów^[4]. W pracy zastosowano opis, który był właściwy dla danego dokumentu w okresie przeprowadzania kwerendy.

W celu wyjaśnienia tytułu książki *Górski Karabach w polityce niepodległego Azerbejdżanu* należy poruszyć dwie kwestie. Po pierwsze, gdyby dosłownie potraktować wyrażenie „niepodległy Azerbejdżan”, to należałoby ograniczyć się do dwóch okresów: lat 1918–1920, kiedy istniała Demokratyczna Republika Azerbejdżanu, oraz od 1991 r., czyli rozpadu ZSRR i powstania Republiki Azerbejdżanu. Jednak w niniejszej pracy nie potraktowano ram czasowych jako sztywnej konstrukcji. Wiązało się to z chęcią wyjaśnienia przyczyn antagonizmu azerbejdżańsko-ormiańskiego oraz całościowego ujęcia meritum współczesnej odsłony konfliktu karabachskiego. Z tego powodu część

niniejszego opracowania dotyczy wydarzeń i procesów rozgrywających się od starożytności do 1918 r., a więc w czasie, kiedy nie istniało żadne państwo, które można by utożsamiać ze współczesnym Azerbejdżanem. Ponadto przedstawiono najważniejsze decyzje dotyczące Górskiego Karabachu podejmowane w Związku Radzieckim. Bez tego zabiegu praca pozostałaby niekompletna, bowiem nie uwzględniałaby najważniejszych czynników determinujących wybuch walk zbrojnych w 1. poł. XX w. Po drugie, zwłaszcza w ujęciu historycznym, często analizowano zjawiska w kontekście geograficznego Karabachu, a więc krainy obejmującej zarówno Górski, jak i Nizinny Karabach. Wynikało to z faktu, że przez wieki obie części stanowiły integralną całość, a ich sztuczne rozdzielenie przez autora byłoby niecelowe. Dlatego prezentowane w książce zagadnienie zostało potraktowane nieco szerzej niż sugerowałby to jej tytuł.

Praca ma układ problemowo-chronologiczny. Składa się z pięciu rozdziałów, które poruszają poszczególne kwestie konfliktu o Górski Karabach. Rozdział pierwszy dotyczy historycznych uwarunkowań sporu azerbejdżańsko/muzułmańsko-ormiańskiego i przedstawia najważniejsze zagadnienia z historii spornego obszaru. Zapoznanie się z jego dziejami jest ważne dla całościowego zrozumienia sytuacji. Na przykład zdaniem Ormian Górski Karabach nigdy nie wchodził w skład niepodległego państwa azerbejdżańskiego i dlatego nie ma ono prawa do tego terytorium^[5]. Dlatego tak istotna jest odpowiedź na pytanie w jaki sposób Górski Karabach znalazł się w składzie Azerbejdżańskiej SRR.

Rozdział drugi porusza temat początków współczesnej odsłony konfliktu azerbejdżańsko-ormiańskiego. Jego najbardziej krwawy okres był związany z rozpadem imperium komunistycznego i utworzeniem niepodległych państw na Zakaukaziu. Zasadniczą kwestią było zbadanie procesu, który doprowadził do ukształtowania obecnego *status quo*. Ważna była również analiza zagadnień prawnych dotyczących Górskiego Karabachu. Ta część pracy miała na celu sprawdzenie, czy rzeczywiście, jak twierdził Robert Koczarian, w chwili rozpadu ZSRR istniały dwa oddzielne państwa: Republika Azerbejdżanu na terenie byłej Azerbejdżańskiej SRR oraz Republika Górskiego Karabachu na terenie byłego GKOA^[6]. Tym samym nastawanie decydentów Republiki Azerbejdżanu na nienaruszalność granic Azerbejdżańskiej SRR, zdaniem polityków ormiańskich, nie ma żadnych podstaw prawnych^[7].

W rozdziale trzecim zaprezentowano warianty wypracowanych przez społeczeństwo międzynarodowe rozwiązań konfliktów terytorialnych, które starano się zastosować w Górskim Karabachu. Wyjaśniono również przyczyny, dla których do tej pory nie zdecydowano się na wprowadzenie któregoś z nich. Ponadto rozpoznano wpływ casusu Kosowa na próby legitymizacji oddzielenia byłego GKOA od Azerbejdżanu.

Stanowisko organizacji międzynarodowych wobec konfliktu azerbejdżańsko-ormiańskiego prezentuje rozdział czwarty. Główny nacisk położono w nim na działalność KBWE/OBWE, ponieważ to ta organizacja odpowiadała w dużym stopniu za przebieg procesu pokojowego. Zagadnienia przedstawione w tej części pracy pozwalają pełniej zrozumieć przebieg rozmów między Azerbejdżanem i Armenią. Przy niemocy czynników decyzyjnych obu krajów w sprawie zawarcia kompromisu, potrzeba bowiem znacznej ingerencji sił zewnętrznych na strony sporu. Dotychczasowa działalność pośredników doprowadziła jednak do rozczarowania ich działalnością. W rozdziale tym przedstawiono przyczyny danego stanowiska organizacji międzynarodowej odnośnie do konfrontacji azerbejdżańsko-ormiańskiej, a także podjęto próbę udzielenia odpowiedzi na pytanie – dlaczego nie potrafiły one doprowadzić do zapewnienia trwałego pokoju w regionie.

Ostatni rozdział piąty jest najbardziej obszerny, ponieważ porusza wieloaspektowe zagadnienia dotyczące wpływu konfliktu karabachskiego na geopolityczne położenie Azerbejdżanu. Spór

z Armenią determinuje całościową politykę zagraniczną oraz doktrynę bezpieczeństwa wypracowywaną przez ośrodki władzy w tym kraju. Z tego powodu, w tej części pracy, przedstawiono jego konsekwencje w stosunkach z sąsiadami, jak również z największym mocarstwem światowym – Stanami Zjednoczonymi. Przeanalizowano także oddziaływanie separatystycznych dążeń Ormian w byłym GKOA na politykę władz centralnych wobec innych mniejszości etnicznych zamieszkujących Azerbejdżan, zwłaszcza Lezginów i Tałyszów. Starano się również zbadać, czy słuszny jest pogląd traktujący konflikt karabachski jako wojnę religijną i zderzenie dwóch cywilizacji – świata islamskiego ze światem chrześcijańskim.

W zakończeniu przeanalizowano możliwość wznowienia działań wojennych w regionie oraz wykorzystywanie stanu zagrożenia kraju przez władze Azerbejdżanu w celu zachowania władzy. Po wyciągnięciu wniosków możliwe było prognozowanie ewentualnych zmian w polityce azerbejdżańskiej dotyczącej rozmów z przywódcami Ormian. Kwestia ta była o tyle istotna, o ile sytuacja w Górskim Karabachu bezpośrednio wpływa na sytuację w całym Zakaukaziu i obszarów sąsiednich: Kaukazu Północnego, Środkowego Wschodu oraz Azji Mniejszej.

[1] Т. Чаладзе, *Карабах: Война в лицах*, Баку 1993, s. 5.

[2] Г. Кулыев, *Геополитические коллизии Кавказа*, „Центральная Азия и Кавказ” 1999, nr 3, s. 25.

[3] D. Eatson, *The Political System. An Inquiry into the State of Political Science*, New York 1953.

[4] W pracy zachowano sposób opisu dokumentu z archiwum, z którego korzystano. Występują więc rosyjskie sygnatury i określenia dla nazwy zespołu, te czki i numeru inwentarza: фонд(ф.), опись(о.) і дело(д.) lub ewentualnie единица хранения(е.х.).

[5] A. Zalyan, *What Prevails in the Karabakh Settlement: International Law or the Right on Policy?*, Yerevan 2008, s. 37–38.

[6] *Address by Robert Kocharian, President of Armenia*, www.coe.int/T/E/Com/Files/PA-Sessions/June-2004/20040623_disc_kocharian.asp (dostęp 2.10.2012).

[7] *Выступление министра иностранных дел Армении Вардана Осканяна на 10-й встрече Совета Министров ОБСЕ, Порто, 6–7 декабря 2002 года*, brak sygnatury, wypis w posiadaniu autora, Архив МИД АР.

Wprowadzenie

Położenie geograficzne i podział administracyjny

Kaukaz usytuowany jest na pograniczu Europy i Azji. Sprecyzowanie jego położenia utrudnia to, że granice administracyjne jednostek znajdujących się na Kaukazie nie pokrywają się z jego granicami geograficznymi. Geograficznie terytorium Kaukazu zajmuje powierzchnię ok. 440 tys. km² i składa się z Przedkaukazia, Wielkiego Kaukazu, równin zakaukaskich, Małego Kaukazu i północno-wschodniej części Wyżyny Armeńskiej. Częstszym i jednocześnie uproszczonym podziałem Kaukazu jest wyodrębnienie z niego Przedkaukazia, łańcucha Wielkiego Kaukazu i Zakaukazia. Nie jest to jednak podział dokładny, ponieważ na części terytorium Zakaukazia rozpościera się grzbiet Wielkiego Kaukazu – w Azerbejdżanie i Gruzji (ale już nie w Armenii).

Przedkaukazie jest regionem geograficznym, który znajduje się na południu Rosji i od północy przylega do Wielkiego Kaukazu. Wielki Kaukaz jest natomiast systemem górskim leżącym w południowej części Rosji, w Gruzji oraz Azerbejdżanie. Rozpościera się między Morzem Czarnym i Morzem Kaspijskim na długości ponad 1500 km i szerokości 110–180 km. Najwyższym szczytem Wielkiego Kaukazu (a tym samym całego Kaukazu) jest Elbrus (5642 m n.p.m.). Główną oś orograficzną systemu stanowią dwa pasma – Pasma Główne (wododziałowe – najwyższy szczyt Szchara 5069 m n.p.m.) i Pasma Boczne (najwyższy szczyt Elbrus)^[8]. Kaukaz Mały jest zaś systemem górskim, który znajduje się w południowo-zachodniej Rosji, w Gruzji, Armenii i Azerbejdżanie. Rozpościera się on prawie równolegle do Wielkiego Kaukazu i oddzielony jest od niego tzw. Bruzdą Zakaukaską. Najwyższym szczytem Kaukazu Małego jest Giamysz o wysokości 3724 m n.p.m., który leży w paśmie Murowdag w zachodnim Azerbejdżanie. W skład Małego Kaukazu wchodzi m.in. Góry Karabachskie^[9].

Jeżeli chodzi o Zakaukazie to jest to region geograficzny usytuowany na terenie Gruzji, Azerbejdżanu i Armenii. Stanowi część Kaukazu na południe od Pasma Głównego (wododziałowego). Obejmuje południowe stoki Wielkiego Kaukazu, Nizinę Kurańską, Nizinę Kolchidzką, Mały Kaukaz, część Wyżyny Armeńskiej, Góry Tałyskie oraz Nizinę Lenkorańską^[10].

Kaukaz pod względem administracyjno-politycznym przynależy do czterech państw: Rosji, Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu. Kaukaz rosyjski, zwany Kaukazem Północnym, w większości znajduje się w granicach administracyjnych Północnokaukaskiego Okręgu Federalnego ze stolicą w Piatigorsku, który został utworzony 19 stycznia 2010 r.^[11] Administracyjnie w skład geograficznego Kaukazu rosyjskiego wchodzi 10 jednostek: 7 republik – Adygea, Karaczajo-Czerkiesja, Kabardyno-Bałkaria, Północna Osetia – Alania, Inguszetia, Czeczenia oraz Dagestan; 2 Kraje – Krasnodarski i Stawropolski oraz 1 obwód – rostowski^[12]. Tak więc północną administracyjną granicą Kaukazu (bez uwzględnienia obwodu rostowskiego) stanowią północne granice Kraju Krasnodarskiego i Stawropolskiego oraz Dagestanu. Ponadto niekiedy w skład Kaukazu błędnie włącza się również Kałmucję, która ma z nim niewielkie powiązania kulturowe i historyczno-polityczne.

Administracyjno-polityczna granica Zakaukazia przebiega wzdłuż granicy Turcji oraz Iranu z Gruzją, Armenią i Azerbejdżanem. Została ona zatwierdzona w roku 1921. Skomplikowane jest

zakreślenie jej pod względem historycznym, etnograficznym czy językowym. Historyczne ziemie ormiańskie znajdują się bowiem nie na Zakaukaziu, ale na południowy-zachód od tego regionu, a poza tym znaczna część Azerbejdżan zamieszkuje północno-zachodni Iran, gdzie żyje ich więcej niż w samej Republice Azerbejdżanu. Oprócz tego wschodnią Turcję zamieszkują kartwelojęzyczni Lazowie, Gruzini oraz Chemszynowie posługujący się językiem ormiańskim^[13]. W pracy nazwa „Zakaukazie” została użyta w jej polityczno-administracyjnym kontekście i odnosi się jedynie do terytorium współczesnego Azerbejdżanu, Armenii oraz Gruzji.

Ciekawa koncepcja podziału Kaukazu, która zasługuje na rozważenie, pojawiła się na początku XXI w. Jej autorzy wyszli z założenia, że wiele regionów niezaliczanych obecnie do Kaukazu ma z nim niezaprzeczone powiązania historyczne, społeczno-gospodarcze czy wręcz ideologiczne. We wspomnianej idei proponuje się podział Kaukazu na: Kaukaz Centralny (w jego skład wchodzi trzy niepodległe państwa – Gruzja, Azerbejdżan i Armenia); Kaukaz Północny – przygraniczne jednostki autonomiczne Federacji Rosyjskiej oraz Kaukaz Południowy – graniczące z Gruzją, Azerbejdżanem i Armenią części Turcji (Kaukaz Południowo-Zachodni) oraz Iranu (Kaukaz Południowo-Wschodni)^[14]. Tym samym do Kaukazu zaliczałyby się północno-wschodnie prowincje Turcji: Kars, Ardahan oraz Igdyr oraz północno-zachodnie ostany Iranu – Azerbejdżan Zachodni, Azerbejdżan Wschodni oraz Ardabil. Podział uwzględnia historyczne związki łączące wymienione regiony z Kaukazem do chwili jego podboju przez Cesarstwo Rosyjskie w XIX w. Poza tym system ten nie rozбивa geograficznego Azerbejdżanu na jego północną część (Republika Azerbejdżanu), która zalicza się do Kaukazu i południową (ostany irańskie) nienależącą już do niego. W takim modelu mieszczą się także północno-wschodnie obszary Turcji, takie jak chociażby historyczna Armenia, które nie znajdują się na obszarze Wielkiego Kaukazu. Dziejowo tereny te mają silne związki z Kaukazem, a ponadto są obecnie licznie zamieszkałe przez ludność pochodzenia kaukaskiego.

W pracy nie zastosowano jednak przedstawionego podziału, chociaż w przyszłości należałoby zastanowić się nad jego wprowadzeniem. Wypada także zaznaczyć, że w literaturze anglojęzycznej stosuje się na określenie Zakaukazia również pojęcie „Transkaukazja”. Wobec niepopularności tego terminu w Polsce nie zostało ono jednak wykorzystane w tej rozprawie.

W ostatnim czasie kontrowersje wzbudza niekiedy używanie terminu „Zakaukazie”. Przeciwnicy jego stosowania uważają, że wszedł on do polszczyzny z języka rosyjskiego i zawiera w sobie element opisowy świata, który nie uwzględnia perspektywy miejscowej ludności^[15]. Nie ma jednak naukowych podstaw do odrzucenia ugruntowanego w polskiej historiografii pojęcia, które oznacza ziemie znajdujące się za Kaukazem (tj. łańcuchem Wielkiego Kaukazu), czyli właśnie obszar Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu. Wychodząc z założenia, że określenie „Zakaukazie” jest precyzyjne w języku polskim, w pracy użyto go wymiennie z terminem „Kaukaz Południowy”.

Użycie nazwy „Zakaukazie” (podobnie zresztą jak „Kaukaz Południowy”) w kontekście historycznym ma ten mankament, że geopolitycznie był to obszar przypisany do południowych granic Cesarstwa Rosyjskiego. Wynikiem tego jest jego niestabilność, ponieważ zmieniał się razem z państwowymi granicami. Na przykład, gdy pod koniec XIX w. Rosja przejęła od Turcji prowincję Kars, to tym samym weszła ona w skład Kaukazu (tj. Zakaukazia). Po jej odłączeniu od państwa carów przestała jednak być określana mianem kaukaskiej w rosyjskich dokumentach politycznych i historycznych. Sytuacja ponownie zmieniła się pod koniec I wojny światowej. Na terenach dzisiejszej północno-wschodniej Turcji powstała w listopadzie 1918 r. niepodległa Południowo-Zachodnia Kaukaska Republika Demokratyczna ze stolicą w Karsie. Ostatecznie obszar ten przestał być zaliczany do Zakaukazia w chwili, gdy znalazł się w składzie Republiki Tureckiej.

Państwo Azerbejdżan graniczy z Rosją, Gruzją, Armenią i Iranem. Jest zaledwie trzykrotnie

większe od Wielkopolski i rozpościera się między łańcuchem Wielkiego Kaukazu, z którym graniczy na północy, a południowo-zachodnim wybrzeżem Morza Kaspijskiego. Mimo swoich niecałych 90 tys. km² jest największym krajem na Zakaukaziu. Pozostałe kraje, tzn. Gruzja i Armenia, mają jeszcze mniejsze powierzchnie, odpowiednio 67 tys. i 30 tys. km². Większą część Azerbejdżanu zajmują góry należące do systemu Wielkiego i Małego Kaukazu. Ich dopełnieniem są Góry Tałyskie rozpościerające się na południowo-wschodnim obszarze kraju. W jego centralnej części znajduje się natomiast największa na Kaukazie Południowym równina składająca się z kilku mniejszych, które są określane wspólną nazwą: „Nizina Kuro-Arakskańska”. Największymi rzekami Azerbejdżanu są: Kura, biorąca swój początek w Gruzji, o długości 1515 km; wypływający z Turcji Araks o długości 1072 km oraz rzeka Samur o długości 216 km. W Azerbejdżanie płynie kilka tysięcy rzek, ale nie jest on bogaty w zasoby wodne, ponieważ w większości są to rzeki małe, nieprzekraczające 10 km długości. W związku z tym znaczna część kraju musi być nawadniana, aby mogła nadawać się do uprawy^[16].

Nazewnictwo geograficzne

Nazwa „Kaukaz” funkcjonowała już w VI w. p.n.e. Została wówczas wymieniona w tragedii Ajschylosa *Prometeusz w okowach*^[17]. W utworze główny bohater za podarowanie ludziom ognia został ukarany przez bogów przykuciem do góry Kazbek.

Na przestrzeni lat zmieniały się tereny, które określano jako „Azerbejdżan”. Termin w pracy tej odnosi się przede wszystkim do obszaru pokrywającego się z terenem obecnej Republiki Azerbejdżanu, tj. do Azerbejdżanu Północnego, chyba, że chodzi o Azerbejdżan historyczny bądź geograficzny. Pod względem historyczno-geograficznym pojęcia te nie są jednak równoznaczne, ponieważ w skład historycznego Azerbejdżanu Północnego wchodził także południowy Dagestan, zwłaszcza okolice miasta Derbent, które obecnie znajdują się na terenie Federacji Rosyjskiej. Przez długi okres należała do niego również znaczna część obecnej Republiki Armenii.

Geograficzny Azerbejdżan jest krainą w Azji Południowo-Zachodniej, leżącą nad Morzem Kaspijskim. Największymi jego miastami są Baku, Tebriz, Urmia oraz Ardabil. Większość jego powierzchni zajmuje Wyzyna Armeńska. Na północy w skład geograficznego Azerbejdżanu wchodzi fragment Wielkiego Kaukazu, a na południu część Gór Kurdystańskich^[18]. Na Azerbejdżan Południowy (Irański) składają się 3 ostany^[19], znajdujące się w zachodnio-północnej części kraju: Azerbejdżan Zachodni, Azerbejdżan Wschodni oraz Ardabil. Jego powierzchnia wynosi ponad 190 tys. km. Jest on oddzielony od Azerbejdżanu Północnego Araksem – rzeką graniczną między Republiką Azerbejdżanu a Islamską Republiką Iranu.

Początkowo termin „Azerbejdżan” dotyczył jedynie terytorium byłej Atropatenu, czyli obecnego Azerbejdżanu Południowego. Jeszcze na początku XX w. encyklopedie nie zaliczały wschodniego Zakaukazia, znajdującego się wówczas w granicach Cesarstwa Rosyjskiego, do Azerbejdżanu. Odnosiły ten termin jedynie do ziem perskich znajdujących się na południe od Araksu. *Słownik encyklopedyczny Brockhousa i Efrona*^[20] podaje, że „Aderbidżanem” (lub „Aderbajdżanem”) określano północne części Persji, pośrodku których leżało jezioro Urmia. Według słownika na południe od tej krainy płynęła rzeka Kyzyl-Uzen, a na północy – dopływy Araksu^[21]. Podobne

oddzielenie Zakaukazia od Azerbejdżanu znajdowało odzwierciedlenie w publicystyce i świadomości społecznej, choć uważano, że tereny te stanowią etnograficzną całość^[22].

W okresie panowania Arabów „Azerbejdżanem” określano perskie prowincje kalifatu z centrum znajdującym się w Ardabilu, wtedy jeszcze niesturkizowane, a położone na prawym brzegu Araksu. Teren dzisiejszej Republiki Azerbejdżanu, a także Republiki Gruzji i część Republiki Armenii, był nazywany „Arranem” – syryjską nazwą używaną na określenie Albanii Kaukaskiej. Reszta arabskich posiadłości na Zakaukaziu – część obecnej Republiki Armenii oraz rejon położony na południowy-zachód od niej – była nazywana Arminią^[23]. Takie postrzeganie Kaukazu powodowało, że arabski pisarz Muhammad Ibn Haukal przekonywał, iż w całym Arranie nie ma większych miast niż Barda, Al-Baba^[24] i Tbilisi^[25].

W okresie panowania Safawidów (XVI–2. poł. XVII w.) określenie „Azerbejdżan” używano również w odniesieniu do muzułmańskich chanatów we wschodniej części Kaukazu^[26]. W następnych stuleciach odstąpiono jednak od tego nazewnictwa. *Encyclopaedia Britannica* wydana w 1911 r. odnosi termin „Azerbaijan” jedynie do północno-wschodnich części Persji, które były na północy oddzielone od Rosji Araksem, na wschodzie stykały się z Morzem Kaspijskim, na południu graniczyły z Kurdystanem a na zachodzie z azjatycką częścią Turcji. Terytorium omawianej krainy wynosiło 32 tys. km² i było zamieszkane przez 1–2 mln ludzi o różnym pochodzeniu etnicznym. Wśród nich znajdowali się Persowie, Turcy^[27], Kurdowie, Syryjczycy oraz Ormianie^[28]. Także w dziele *Всемирная история* pojawiło się wskazanie, że terytorium Albanii (Kaukaskiej) znajdowało się w obrębie Azerbejdżańskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, natomiast „Atropatena”, „Adurbadaganem”, a potem „Aderbajganem” nazywano obszar odpowiadający dzisiejszemu Azerbejdżanowi Południowemu^[29]. Albania to grecka nazwa kraju, który w ormiańskich dokumentach nazywany był „Aluank”, a w gruzińskich „Rani”. Gruzkańska forma wydaje się jednak najbliższa formie wyjściowej, ponieważ we wczesnych arabskich dokumentach język Alban nazywany jest językiem rani, obok języka azeri – ich sąsiadów^[30].

Przez wieki określenie „Azerbejdżan” miało jedynie konotacje geograficzne i dopiero proklamowanie 28 maja 1918 r. Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu spowodowało, że stało się nazwą niepodległego państwa. Wzbudziło to jednak niepokój Persji, w której cały czas znajdował się Azerbejdżan Południowy. W celu uniknięcia sporów rząd azerbejdżański często używał w dokumentach przeznaczonych dla zagranicy (zwłaszcza dla Persji) nazwy „Azerbejdżan Kaukaski”^[31]. Po zajęciu tego terenu przez Armię Czerwoną i przejściu władzy przez bolszewików, nazwę państwa przemianowano na „Azerbejdżańską Socjalistyczną Republikę Radziecką”. Dnia 30 sierpnia 1991 r. proklamowano natomiast Republikę Azerbejdżanu, która pełną niepodległość ogłosiła 18 października 1991 r.

To, że w przeszłości „Azerbejdżan” oznaczał pewien obszar geograficzny, jest charakterystyczne dla całego omawianego regionu. Podobnie ma się sprawa z Armenią. Zdaniem Herodota Ormianie przybyli z Azji Mniejszej razem z Frygijczykami, którzy mieli być z nimi spokrewnieni. Z czasem Ormianie przemieszczali się coraz bardziej na wschód, pojawili się w dolinie Czerwonej Rzeki^[32] i rozprzestrzenili na historycznym obszarze Małej Armenii. Działo się to w XIV–XIII w. p.n.e. w czasie rozkwitu państwa hetyckiego, w skład którego wchodziła prowincja Hajas^[33]. Właśnie „Hajkh” nazywają siebie Ormianie, a kraj, w którym mieszkają „Hajastan”. Świadczyłoby to o tym, że region dzisiejszej Armenii nie jest miejscem ich pochodzenia. Według kronik hetyckich prowincja Hajas znajdowała się w górnej części Eufratu. Obecna nazwa „Armenia” jest natomiast pochodzenia

perskiego i weszła do użycia o wiele później^[34].

Po upadku imperium hetyckiego termin „Hajasa” zniknął z dokumentów pisanych i zastąpiło go określenie „Suchmi” bądź też „Sochmi”^[35]. W tym okresie doszło do zmieszania się plemion ormiańskich z narodem Hajasa-Azzi żyjącym w dolinie Eufratu. Następnie narzucili oni swój język miejscowej ludności i z czasem zaludnili Wyżynę Armeńską i północną Mezopotamię^[36]. Naród ormiański osiedlił się w dolinie górnego Eufratu w pierwszej połowie I tysiąclecia p.n.e.^[37] Jeszcze w czasie Herodota Ormianie zamieszkiwali tylko zachodnią część Wyżyny Armeńskiej, a dane te potwierdza Ksenofont^[38].

W południowo-zachodniej części Wyżyny Armeńskiej leżała natomiast huryccka kraina Szubria, którą w inskrypcjach Sarduriego II w poł. VIII w. p.n.e. określano „Arme”, ewentualnie „Armini”^[39]. Na północ od niej, w dawnej krainie Hajasa miejscowe plemiona utworzyły federację, która dała początek używanej obecnie przez Ormian nazwie „Hajastan”. Termin „Sochmi” również używany w odniesieniu do plemion żyjących nad górnym Eufratem, został utrwalony w historycznych tekstach gruzińskich jako pojęcie określające Ormian. „Somechi” oznaczało Ormianina, a „Somcheti” – Armenię. Dalsze przemieszczanie, łączenie i dzielenie plemion w tym regionie sprawiło, że nazwy „Haj”, „Arme” i „Sochmi” stały się synonimiczne. Ormianie przyjęli nazwę „Haj”, Gruzini – „Somechi”, a Persowie – „Armina”, która następnie w języku greckim i łacińskim przekształciła się w obecnie używaną formę „Armenia”^[40].

W mitologicznej etymologii nazwa „Armenia” wywodzi się od legendarnego Arama, który doszedł do Araratu. Aram miał być wnukiem biblijnego Hajka^[41], uważanego za protoplastę narodu ormiańskiego. W linii prostej był on prawnukiem Jafeta, syna Noego. W 2492 r. p.n.e. Aram w bitwie rozbił wojska asyryjskie. Na pamiątkę tego wydarzenia rok ten jest uznawany za pierwszy w tradycyjnym kalendarzu ormiańskim. Teoria o biblijnym pochodzeniu jest bardzo silnie zakorzeniona wśród Ormian. Dodatkowo umacnia ją to, że często popierają ją również najwyżsi przedstawiciele władz kościelnych^[42].

Pisząc pracę o Azerbejdżanie, warto zastanowić się nad terminem, którym należy określać jego mieszkańców. W mediach zwykle stosuje się formę „Azerowie”, o języku używanym w Azerbejdżanie mówi się zaś, że jest językiem „azerskim”. Na pojęcia te można natrafić również w publikacjach naukowych, chociaż większość orientalistów-turkologów jest zdania, że poprawną formą określającą mieszkańca Azerbejdżanu jest „Azerbejdżanin”, a nie „Azer”, natomiast język jest „azerbejdżański”, a nie „azerski”.

W polskiej tradycji orientalistycznej sprawa rysuje się przejrzyście: poprawny jest tylko termin dłuższy. W pracach wybitnych polskich orientalistów-turkologów, takich jak Jan Reychman, Ananiasz Zajączkowski czy też Bohdan i Krzysztof Baranowscy, którzy po raz pierwszy na szerszą skalę zajmowali się tematyką Azerbejdżanu, nie są używane nazwy typu „Azerowie” czy „azerski” (w odniesieniu do języka), odpowiednio wykorzystuje się formy „Azerbejdżanie” i „język azerbejdżański”. W polskiej historiografii stosowano różne pojęcia na określenie turkijskich mieszkańców wschodniego Zakaukazia. Do najczęstszych należały: Aderbidżanie, Turcy, Turcy azerbejdżańscy, Tatarzy zakaukascy oraz Tatarzy azerbejdżańscy^[43]. Nigdy nie było między nimi „Azerów”, więc niepokojące jest, że od chwili rozpadu ZSRR właśnie takim terminem zaczęto określać mieszkańców Azerbejdżanu.

Tadeusz Świętochowski wyjaśnił, że przymiotnika „azerski” używa w odniesieniu do języka oraz narodowości^[44]. Podobnie czyni to Piotr Kwiatkiewicz^[45]. Zastosowanie tego podziału obaj argumentują tym, że w Azerbejdżanie oprócz „Azerów” mieszkają również inne grupy etniczne.

Termin „azerbejdżański” stosują natomiast na określenie obywatelstwa oraz wszystkiego, co wiąże się z państwem, jego atrybutami i funkcjonowaniem.

Przyjęta przez Świętochowskiego argumentacja, uznawana przez niektórych uczonych w naszym kraju, jest najpewniej rezultatem wykorzystania w nauce rozróżnienia na pojęcie „kazachski” i „kazachstański” (jak „uzbecki” i „uzbekistański” czy podobne przymiotniki odnoszące się do krajów Azji Środkowej). Pierwsza kategoria odnosi się do konkretnego etnosu, a druga obejmuje swoim znaczeniem wszystkich obywateli danego kraju bez względu na ich przynależność etniczną. O ile taki podział jest uzasadniony w wieloetnicznym Kazachstanie, o tyle jest bezcelowy w stosunku do kraju, w którym dominujący etnos stanowi ponad 90% populacji, a przede wszystkim nie odpowiada on źródłosłowu nazw państw poza środkowoazjatyckimi. Etymologicznie termin „Kazachstan” składa się bowiem z dwóch członów: „Kazach” i „stan”. Pierwszy określa grupę etniczną, drugi oznacza „kraj”. Można więc przyjąć, że Kazach przynależy do etnosu, natomiast Kazachstańczyk oznacza żyjącego w państwie Kazachów i będącego jego obywatelem. Zasady tej nie sposób jednak odnieść do Azerbejdżanu.

Dodatkowo za argumentacją na rzecz stosowania terminu „Azerbejdżanie” zamiast „Azerowie” przemawia fakt, że mieszkańcy Azerbejdżanu sami siebie nazywają „Azerbejdżanami” i żaden z nich nie określi się mianem „Azera”. Słowo to występuje w tym kraju jedynie jako imię. Azerbejdżanie powiedzą o sobie *Azərbaycanlılar* (co w polskim przekładzie oznacza „Azerbejdżanie”), a konkretna osoba użyje zwrotu *Mən Azərbaycanlıyam* – „jestem Azerbejdżaninem”. Nie ma również języka azerskiego, a jest *Azərbaycan dili* – „język azerbejdżański”. W konstytucji Azerbejdżanu, w art. 21 mówiącym o języku państwowym, napisano w paragrafie 1: *Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir*^[46] lub w wersji angielskiej *The Azerbaijani language shall be the State language of the Republic of Azerbaijan*^[47]. W żadnym z wymienionych wariantów nie ma zapisu, że językiem państwowym jest „azerski”, mowa jest jedynie o języku azerbejdżańskim.

W jednej ze swoich wcześniejszych książek wspomniany już Tadeusz Świętochowski, napisał bardzo ważne zdanie: *sprawa terminologii może zostać rozwiązana tylko przez mieszkańców Azerbejdżanu, i miejmy nadzieję, że nastąpi to niebawem*^[48]. Skoro sami Azerbejdżanie jasno określili pojęcie, jakim należy ich określać, wypada jedynie to uszanować i nazywać ich „Azerbejdżanami”, a nie upierać się, wbrew ich własnemu pogładowi, że są „Azerami”.

Zachodnia moda dotycząca użycia słowa „azerski” rozpowszechniła się w Polsce w latach 90. i znajduje wielu zwolenników, którzy nie dopuszczają do siebie myśli, że jest ona niepoprawna. Od kilku lat daje się jednak zauważyć tendencję odchodzenia od formy *Azeri people* w anglojęzycznej literaturze przedmiotu na rzecz zwrotu *the Azerbaijanis*^[49]. Analogicznie, zaczęto konsekwentnie używać pojęcia *Azerbaijani* w miejsce *Azeri language*. Natomiast w publikacjach rosyjskich zawsze używany był i jest wyłącznie termin *Азербайджанцы* i *азербайджанский язык*. Próżno w jakichkolwiek pracach szukać nazwy *азерский*. W terminologii anglojęzycznej, z której forma „azerski” weszła do języka polskiego, określenie to pojawiło się za sprawą języka azerskiego, który bynajmniej nie ma nic wspólnego z dzisiejszym językiem azerbejdżańskim.

Język azerski^[50], a właściwie język azeri, azari lub adari, który powszechnie nazywano „językiem azeri”, był w języku arabskim określany jako „al-adariya”^[51]. Ma on swoje korzenie w starożytnym języku medyjskim, który wchodził do grupy zachodnioirańskiej rodziny języków indoeuropejskiej. W języku azeri w starożytności i średniowieczu porozumiewali się mieszkańcy wschodniego i północno-wschodniego Azerbejdżanu Południowego, a głównym miastem stanowiącym centrum owego języka było największe ówczesnie miasto tego obszaru – Ardabil – obecnie stolica jednego

z останów w Iranie. Pierwszą naukową próbą usystematyzowania języka azeri było monumentalne dzieło Ahmada Kasrawi Tabriziego, które zostało wydane w Teheranie w 1926 r.^[52] Jego praca zainteresowała późniejszych iranistów i przyczyniła się do pogłębienia badań nad dawnym językiem Azerbejdżanu. Prowadził je m.in. Wsiewołod Miller, który zestawiał fragmenty języka azeri z językiem tałyskim i doszedł do wniosku, że ten drugi jest bezpośrednim potomkiem pierwszego. Następne prace potwierdziły tę tezę^[53].

Język azeri, jak twierdził Miller, zaczął być wypierany przez języki turkijskie w okresie napływu do Azerbejdżanu Seldżuków. Zająły one miejsce większości języków używanych przez miejscową ludność; język azeri znajdował się jeszcze w użyciu wśród autochtonów, choć funkcjonował jedynie w odmianie mówionej. Kolejnym czynnikiem powodującym spadek liczby ludności pochodzenia irańskiego, a przez to osób posługujących się językiem azeri, był najazd Mongołów. Jego zanik nastąpił w okresie panowania Safawidów, kiedy ostatecznie zastąpiły go języki turkijskie^[54], chociaż są również świadectwa, że językiem azeri jeszcze w 1. poł. XX w. posługiwała się ludność kilku wsi w Azerbejdżanie Południowym^[55]. Obecnie w Azerbejdżanie Północnym mieszkają jedynie niewielkie grupy ludności indoirańskiej, które są potomkami użytkowników języka azeri. Są to Tatowie oraz Tałysze i Kurdowie^[56].

Tak więc nazwa „język azerski” byłaby spolszczoną nazwą wymarłego języka z rodziny indoirańskiej, niemającą nic wspólnego ze współczesnym językiem azerbejdżańskim. Należy on bowiem do grupy oguzyjskiej języków turkijskich razem z językiem tureckim, turkmeńskim i językami małych etnicznych grup turkijskich, zamieszkujących zachodni Iran, takich jak kaszkajskim, ajnałtu czy sonkor^[57]. Tym samym „Azerami” można byłoby nazwać byłych nosicieli nieużywanego już języka azerskiego, a nie obecnych mieszkańców Azerbejdżanu.

O niepoprawności użycia terminu „Azer” na określenie mieszkańca Azerbejdżanu świadczy etymologia nazwy tego kraju. Dokładnie wyjaśnia ją *Encyclopaedia Iranica*, która podaje, że nazwa wywodzi się od imienia Atropatesa^[58]. Był on regionalnym przedstawicielem dynastii Achemenidów, a następnie sprawował urząd satrapy Medii za rządów Aleksandra Macedońskiego. Po śmierci greckiego wodza część obszaru dawnego imperium pozostało pod władzą Atropatesa i jego sukcesorów już jako niezależne lub półniezależne państwo, obejmujące swoim zasięgiem tereny obecnego Azerbejdżanu Południowego, Kurdystanu Irańskiego oraz niewielkiej części Azerbejdżanu Północnego. Potomkowie Atropatesa panowali w Atropatenie do roku 20 n.e. Wtedy to na tronie zasiadł młodszy syn króla Partów Artabanusa II^[59], a państwo stało się wasalem monarchii partyjskiej^[60].

Encyclopaedia Iranica imię Atropates (Aturpat) tłumaczy jako „opiekun ognia”^[61]. Według jej autorów wywodzi się ono od staroperskiego tytułu *atr pati*, co w dosłownym przekładzie oznacza „pan ognia” lub też „gospodarz ognia”. Forma imienia Atropates – Atrpat pojawiła się już w Aweście, w której nosił je jeden ze zwolenników Zaratusztry. Z tego powodu było ono bardzo rozpowszechnione w świecie irańskim. Nazwa krainy powstała przez dodanie do imienia Atropatesa sufiksu „-kan” stosowanego w językach irańskich przy tworzeniu toponimów. Tak więc w swojej pierwotnej wersji brzmiała Atropatakan, tj. państwo Atropatesa. Grecka nazwa tych ziem to „Atropatene”, „Atropatios Media” (lub podawana przez Ptolemeusza „Tropatene”), natomiast ormiańska – „Atrpatakan”. Początkowo w języku pahlawi^[62] (język średnioperski) nazwa krainy brzmiała „Aturpatakan”, czyli „posiadłości Aturpata”.

Obecność w językach irańskich różnych form, np. „Aturpataka” czy „Atropatakan” wyjaśnia się różnymi wersjami samego imienia – „Atrpat” bądź „Atropat”. To z kolei jest związane z różną

wymową słowa „ogień” w językach irańskich, w których mógł on być określany mianem *atar*, *atur* lub też przyjmował jeszcze inne formy^[63].

Średniowieczni geografowie arabscy odnajdywali także inny źródłosłów nazwy krainy. Tłumaczyli ją jako „świątynia ognia”, objaśniając pochodzenie pojęcia „Azerbejdżan” od *azar*, czyli ogień i *abadag* – miejsce kultu. Stąd Azerbejdżan oznaczał „kraj ognia”, co związane było z rozprzestrzenieniem się na tych terenach religii zaratusztriańskiej^[64]. Jej wyznawców określano właśnie mianem „czcicieli ognia”. W ich świątyniach zwyczajowo palił się wieczny ogień, co w przypadku Azerbejdżanu było związane z naturalnym zapłonem wydobywającego się z ziemi w sposób samoistny gazu ziemnego.

Nazwa terytorium uległa dalszym przekształceniom po podboju tego terenu przez Arabów. Wtedy to toponim przeobraził się pod wpływem języka arabskiego, w którym nazwa brzmiała „Adharbayjan”, w języku nowoperskim w „Adarbayjan”, dając współczesną nazwę „Azerbejdżan”. Wypada przy tym zauważyć, że w większości języków nazwa kraju brzmi „Azerbajdżan”, natomiast w języku polskim przyjęła się forma „Azerbejdżan”.

Źródła azerbejdżańskie podają również, że choronim „Azerbejdżan” wywodzi się od pojęcia „Atarpatakana”^[65]. Nie było to jednak zawsze takie jednoznaczne. Kilkanaście lat temu toczyła się w Azerbejdżanie dyskusja między zwolennikami turkijskiej proweniencji a stronnikami pochodzenia nazwy kraju od Atropatesa. Ostatecznie uznano, że nazwa kraju wywodzi się, zgodnie z normami języków irańskich, od imienia wodza z epoki Aleksandra Macedońskiego^[66].

Współcześnie najbardziej rozpowszechnione wyjaśnienie genezy i znaczenia nazwy „Karabach” jest znacznie uproszczone. W dosłownym przekładzie z języka tureckiego i perskiego słowo „Karabach” tłumaczy się jako „czarny ogród” (*kara* – czarny, *bahçe* – ogród). Termin ten po raz pierwszy pojawił się w gruzińskiej kronice *Kartlis Tshovreba* („Zycie Kartli”). Mniej więcej w tym samym czasie – w XIII w. – pojęcie to zaczyna funkcjonować w źródłach perskich^[67]. Nazwa „Karabach” została następnie rozpowszechniona po opanowaniu terytorium Zakaukazia przez Mongołów w połowie XIII w.^[68] Mało kto zagłębia się w pochodzenie samego etnonimu. Aby wyjaśnić jego genezę, trzeba mieć podstawowe rozeznanie w tym, jak kształtowało się nazewnictwo w świecie koczowników muzułmańskich. Tam bowiem najczęściej określało się miasta i regiony od nazwy plemienia koczującego na danym terytorium.

Termin „Karabach” wyprowadza się od nazwy jednego z plemion Pieczyngów^[69], które osiedliło się na terenie współczesnego Karabachu – „Karabag” lub „Karabaj”, co tłumaczono jako „potężny mistrz”. Nazwa plemienia po raz pierwszy pojawiła się w X w. w pismach cesarza bizantyńskiego Konstantyna Porfirogenety dotyczących ludów koczujących na Wschodzie. Ruiny miasta Karabag znajdują się do tej pory w Turcji, a potomków jego mieszkańców spotykało się tam jeszcze w XIX w. Ślady bytowania plemienia Karabag istnieją także w innych miejscach. Świadectwem ich pobytu w Afganistanie jest m.in. nazwa powiatu – Karabagh znajdującego się w prowincji Ghazni. Pozostałości po ich siedliskach są również w Iranie oraz Uzbekistanie. Bytowanie turkijskich plemion koczujących w Azerbejdżanie, w tym i na obszarze między Kurą i Araksem (współczesny Karabach), utwierdziło się w XI i XII w. Dominacja plemienia Karabag w tej części Zakaukazia spowodowała, że kraj zaczęto nazywać Karabachem. Upowszechniło się to w okresie Tamerlana, kiedy region ten stał się zimowym siedliskiem jego wojsk^[70].

W polskiej literaturze przedmiotu kłopoty sprawia obecna nazwa byłej enklawy ormiańskiej: czy należy pisać „Górski” czy „Górny” Karabach. Ta druga nazwa dosyć często pojawiała się na początku lat 90. Obecnie używa się zazwyczaj terminu Górski Karabach, co jest właściwym

określeniem tego regionu. W języku azerbejdżańskim teren ten nazywa się *Dağlıq Qarabağ*, co w dosłownym tłumaczeniu oznacza „górski czarny ogród”. W języku niemieckim stosuje się określenie *Bergkarabach*, co również tłumaczymy jako „Górski Karabach”. W literaturze anglojęzycznej używa się natomiast nazwy *Nagorno-Karabakh*, co jest kalką rosyjskiego *Нагорный Карабах*. Przyjęcie w języku angielskim transliteracji z języka rosyjskiego pozwala uniknąć kłopotu w przekładaniu terminu *нагорный*. Może on bowiem oznaczać zarówno *highland* („górski”), *upper* („górnny”), jak i *mountainous* („górzysty”). W większości języków świata słowo *нагорный* tłumaczy się jako „górski”, jednak w niektórych, jak na przykład we francuskim, funkcjonuje nazwa *Haut-Karabakh* („Górny Karabach”). Zastosowanie terminu „Górski Karabach” jest jeszcze odpowiednie z tego powodu, że historyczny Karabach dzieli się na dwie części, o których będzie mowa w dalszej części pracy: na nizinny (równinny) i właśnie górski. Wątpliwości rozwiewa oficjalna anglojęzyczna nazwa nieuznawanej Republiki Górskiego Karabachu, która brzmi *Republic of Mountainous Karabakh*.

W języku ormiańskim nazwa Górskiego Karabachu brzmi *Լեռնային Գարաբաղ*, co transliterujemy jako *Lernayin Gharabagh*. W źródłach ormiańskich bardzo często używane jest również pojęcie „Arcach”. Znaczenie tego słowa wyjaśniania się w różny sposób. Ormianie wyprowadzają je od historycznej nazwy dziesiątej prowincji Królestwa Armenii. Etymologicznie Arcach pochodziłoby od „Ar” – Aran i „tsakh” – używanego na określenie ogrodu, czy też lasu. Termin ten nawiązywałby do ogrodów Arana Sisakeana będącego pierwszym nachararem^[71] w północno-wschodniej Armenii^[72]. Inną tezę wysunął David Lang. Według niego nazwa „Arcach” najprawdopodobniej bierze swój początek od imienia króla Armenii Artaksesa I^[73], założyciela dynastii Artaksydów, który położył podwaliny pod historyczną Wielką Armenię^[74]. Przekonująca jest teza o nachskim pochodzeniu terminu, co wiązałoby się ze zjawiskiem zamieszkiwania przez ludy kaukaskie (nach-dagestańskie) obszarów położonych bardziej na południe, niż ma to miejsce w czasach współczesnych. W językach nachskich normą jest wymiana spółgłoski „s” na „c”, która pojawiła się nie później niż w pierwszej połowie I tysiąclecia p.n.e. W ten sposób stara forma nachska „ars” oznaczająca lesiste zbocze góry, zostałaby zachowana w ormiańskiej nazwie Górskiego Karabachu – „Arcach”^[75].

W starożytności Grecy za sprawą Strabona na określenie Karabachu używali pojęcia *Orchistene*^[76]. Jedna z najstarszych nazw tego obszaru pojawia się zaś w inskrypcjach pochodzących z I tysiąclecia p.n.e. odnalezionych koło miejscowości Cowk. Karabach występuje tam pod pojęciem *Urtekhini*^[77]. W późnej starożytności oraz średniowieczu był on znany również pod terminem „Arran”, który pochodzi od syryjskiej nazwy Albanii Kaukaskiej. Arran na początku podboju arabskiego stanowił właśnie jedną z prowincji tego zakaukaskiego państwa, w skład której wchodził również obecny Karabach^[78].

W pracy dla ujednoczenia terminologii i przejrzystości tekstu zastosowano wspólną nazwę „Karabach”, niezależnie od tego, że w danym organizmie państwowym tereny te mogły nosić nazwę „Arcach” lub też „Arran”. W miejscach, w których jest to niezbędne wstawiono odpowiednie przypisy wyjaśniające zastosowanie danej terminologii.

Określenie „Górski Karabach” odniesiono głównie do terenu byłego Górsko-Karabachskiego Obwodu Autonomicznego utworzonego w 1923 r. Termin „Karabach” użyto zaś na oznaczenie obszaru, w skład którego wchodzi zarówno Górski Karabach, jak i Nizinny. Należy przy tym pamiętać, że w ujęciu historycznym Karabach zajmował o wiele większy obszar niż w czasach współczesnych. Jeszcze pod koniec 1919 r. premier Nasib Jusifbejli^[79] w swoim wystąpieniu przed

parlamentem, uzasadniając prawa Azerbejdżanu do Zangezuru^[80], argumentował, że region ten od wieków należał do Karabachu, znajdującego się wówczas w granicach państwa azerbejdżańskiego^[81].

W skład Karabachu jako obszaru historyczno-geograficznego wchodziły góry Małego Kaukazu oraz terytorium międzyrzecza Kury i Araksu. Jego południowo-wschodnie rubieże sięgają miejsca, w którym łączą się obie rzeki, na południu natomiast granicę stanowi koryto Araksu. Na początku lat 20. Karabachem przyjęto nazywać rejon Azerbejdżanu składający się z czterech ujezdów: karagińskiego, szuszyńskiego, dżawanszirskiego oraz kubadlińskiego. Dzielił się na część górską, prawie wyłącznie zamieszkaną przez Ormian, i część nizinną, na której dominowali muzułmanie. Obie były ze sobą ściśle powiązane gospodarczo^[82].

Obszar w zachodnim Karabachu jest górzysty (historyczny Górski Karabach), na wschodzie natomiast nizinny^[83] (historyczny Nizinny Karabach). Na większej części Górskiego Karabachu rozciągają się Góry Karabachskie. Wchodzi one w skład Małego Kaukazu i ciągną się od rzeki Terter na północnym-zachodzie do doliny Araksu na południowym-wschodzie. Od Wyżyny Karabachskiej oddzielone są rzeką Akiera wpadającą do Worotanu. Najwyższym szczytem Gór Karabachskich jest Bujuk-Kirs (2725 m n.p.m.). Na północy znajduje się natomiast pasmo Murowdag z najwyższym szczytem Giamysz (3724 m n.p.m.)^[84].

Nizinny Karabach składa się z Niziny Karabachskiej, zwanej niekiedy Stepem Karabachskim, która jest częścią Niziny Kurańskiej. Rozpociera się między Kurą a Małym Kaukazem, a na południowym-wschodzie przechodzi w Nizinę Milską. Administracyjnie Nizinny Karabach wchodzi w skład Republiki Azerbejdżanu i w przeciwieństwie do Górskiego Karabachu nie jest w całości zajęty przez Ormian. Największym miastem Nizinnego Karabachu jest Agdam, znajdujący się na wschód od Górskiego Karabachu (miasto okupują Ormianie). Innym znanym ośrodkiem tego terenu jest była stolica Albanii Kaukaskiej – Barda, pozostająca pod kontrolą władz w Baku.

Sporą trudność dla osób zajmujących się tematyką zakaukaską stanowi kwestia stosowania ujednoczonych nazw geograficznych. W pracy posłużono się głównie nazwami przyjętymi przez Komisję Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Polski, która działa przy Głównym Geodecie Kraju. Nazewnictwo geograficzne dotyczące Zakaukazia znajduje się w publikacji *Nazewnictwo geograficzne świata*^[85] wydanej przez Główny Urząd Geodezji i Kartografii w 2005 r. i w dużej mierze różni się od przyjętych wcześniej form. Wynika to z faktu, że pierwsze próby standaryzacji nazw geograficznych w języku polskim podjęto w 1954 r., kiedy Komisja Ustalania Nazw Geograficznych zajęła się pracami nad ujednoczeniem stosowania nazw geograficznych. Efektem tego było wydanie w 1959 r. pozycji *Polskie nazewnictwo geograficzne świata* pod red. L. Ratajskiego, J. Szewczyka i P. Zwolińskiego. Następnym krokiem do unifikacji było opublikowanie w latach 1994–1996 czterech tomów *Polskich nazw geograficznych*, które dotyczyły jedynie egzonimów, tj. spolszczonych nazw geograficznych.

Od czasu pierwszej próby usystematyzowania nazewnictwa geograficznego znacząco zwiększyła się liczba niepodległych państw, co pociągnęło za sobą odpowiedni wzrost liczby języków urzędowych, które powinny zostać uwzględniane w przyjętej normalizacji. Z tego powodu w latach 90. rozpoczęła działalność Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Polski i zaczęła wydawanie *Nazewnictwa geograficznego świata*. Jest to pozycja opracowywana przez grono specjalistów z takich dziedzin, jak geografia, historia czy językoznawstwo.

Obecna komisja zmieniła zasady, którymi kierowała się jej poprzedniczka w latach 50. Chodzi tu głównie o stosowanie, wcześniej zalecanych, egzonimów oraz spolszczeń nazw nieznanymi w Polsce.

Komisja standaryzacyjna wyszła z założenia, że ich stosowanie w języku polskim jest nadmierne i zaleciła ich ograniczenie – szczególnie tych, które jej zdaniem wprowadzono zbyt pochopnie. Wzięto pod uwagę, że w języku polskim funkcjonują spolszczone nazwy świadczące o kontaktach łączących Polskę z odległymi krajami, stanowiące tym samym dziedzictwo kulturowe, i tych egzonimów postanowiono nie usuwać^[86]. Sprawa oczyszczania wykazów nazw geograficznych z nazw spolszczonych jest z pewnością kontrowersyjna. Używanie jednak endonimów^[87] zamiast egzonimów znacznie ułatwia kontakty międzynarodowe oraz pozwala na łatwiejsze korzystanie z zagranicznych źródeł.

Region Zakaukazia jest obszarem skomplikowanym pod względem możliwości standaryzacji nazw geograficznych z powodu dużego zróżnicowania językowego. Na tym terenie żyją reprezentanci języków indoeuropejskich: ormiańskiego, irańskiego, kurdyjskiego, osetyjskiego czy rosyjskiego, a także występują języki turkijskie: m.in. turecki, azerbejdżański, kałmucki oraz języki kaukaskie – gruziński, abchaski czy lezgiński. Oprócz tego wymienione języki występują w licznych dialektach i odmianach. W wielu przypadkach w dalszym ciągu trwają dyskusje językoznawców, który język jest dialektem, gwarą itp. Dobrze tę sprawę ilustruje przykład Gruzji i dyskusje nad językiem swańskim (czy jest on dialektem języka gruzińskiego, czy też odrębnym językiem). Drugim problemem są alfabety, często uzupełniane znakami zapożyczonymi z innych systemów, a ponadto wielokrotnie zmieniane, co najlepiej pokazuje przykład Azerbejdżanu. Początkowo w użyciu był alfabet arabski, jednak nastroczał dużo trudności, ponieważ fonetycznie nie oddawał on właściwości języków turkijskich. Na początku XX w. odstąpiono od niego na rzecz alfabetu łacińskiego. Potem komuniści wprowadzili cyrylicę, a następnie, już w niepodległym Azerbejdżanie, ponownie zaczęto się posługiwać alfabetem łacińskim. Sprawę źródeł historycznych ułatwiłaby standaryzacja literackiego języka azerbejdżańskiego, ale została on zweryfikowany bardzo późno, bo dopiero w okresie radzieckim.

Kolejnym problemem jest emancypacja zachodząca na obszarze Zakaukazia, gdzie mamy do czynienia z byłymi republikami radzieckimi, w których zmiana nazewnictwa nie została jeszcze zakończona. Zastosowana obecnie nazwa może okazać się w krótkim czasie nieaktualna. Przykładem jest gruzińska miejscowość położona przy granicy z Rosją, która znajduje się u podnóża góry Kazbek na historycznej Gruzjińskiej Drodze Wojennej. Do 2007 r. jej nazwa brzmiała „Kazbegi”, po czym zmieniono ją na „Stepanminda”.

Dużą trudność napotyka się w zakaukaskich regionach dążących do uzyskania niepodległości od byłych republik radzieckich. Badacz stoi przed pytaniem – jak właściwie nazywa się stolica Górskiego Karabachu? W wersji ormiańskiej brzmi ona „Stepanakert”, jednak władze azerbejdżańskie w 1991 r. podjęły decyzję o powrocie do nazwy sprzed 1923 r. – „Chankendi”. W świetle prawa międzynarodowego Górski Karabach jest częścią Azerbejdżanu i wydawałoby się, że powinna być używana nazwa wprowadzona przez to państwo. Została ona jednak odrzucona zarówno przez separatystyczne władze karabachskie, jak i przez Republikę Armenii. Zastosowanie w pracy nazw azerbejdżańskich, wobec ich niewielkiego rozpowszechnienia, mogłoby wprowadzić niezamierzone komplikacje. Z tego powodu w celu zachowania przejrzystości użyto nazw funkcjonujących przed zbrojną fazą konfliktu karabachskiego (tej zasady trzymają się również organizacje międzynarodowe uczestniczące w procesie pokojowym), którego nieodłączną częścią była również „wojna” nazewnictwa prowadzona przez obie jego strony. Dlatego też wykorzystano formę „Stepanakert” zamiast „Chankendi”, czy „Martakert”, a nie „Agdere”.

Nazewnictwo Armenii, Azerbejdżanu oraz Gruzji w Komisji Standaryzacji Nazw Geograficznych poza granicami Polski opracował Andrzej Pisowicz. Trzeba jednak przyznać, że spis ten jest

niepełny. Pisowicz wprowadził także formy do tej pory niestosowane w języku polskim. Przykładem jest stolica Armenii. Dotychczas powszechnie stosowano termin „Erewań”, a wcześniej używano również nazwy „Erewan”. Pisowicz przeforsował jednak nową formę – „Erywań”. Stąd też odwołując się do czasów przeszłych, w pracy tej zastosowano określenie „chanat erywański”, a nie „chanat erewański”.

Jeżeli jest to tylko możliwe i uzasadnione, w rozprawie starano się używać form polskich jak najbardziej zbliżonych do nazw oryginalnych. Jest to zasada, którą przyjęła również Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Polski. Wobec tego zastosowano nazwę np. „Laczn”, a nie „Laczin”, ponieważ w języku azerbejdżańskim istnieje forma *Laçın*: ç to polskie „cz”, natomiast ı to polskie „y”. Niekiedy autorzy polscy posługują się nazwą „Laczin”, ale jest to nieprawidłowa kalka rosyjskiego *Лачин*. Wynika to stąd, że w języku rosyjskim po ч nie występuje ы, tylko и. W polskim nie funkcjonuje ta zasada, dlatego poprawną formą jest „Laczn”. Bardziej skomplikowana jest sprawa z Nachiczewaniem. W azerbejdżańskim jest to *Naxçıvan*, wobec tego poprawnie powinno się pisać „Nachczywan”. W pracy zdecydowano się jednak na formę „Nachiczewan” jako utrwaloną w literaturze przedmiotu, choć nie jest wykluczone, że najbliższa przyszłość przyniesie zmiany związane ze stosowaniem tej nazwy.

Kwestią, którą należało rozstrzygnąć było to, czy powinno się pisać „Republika Azerbejdżanu”, czy też „Republika Azerbejdżańska”. Kiedyś w polszczyźnie używano najczęściej przymiotników, np. była „Republika Francuska”, czy też „NRF” – „Niemiecka Republika Federalna”, dziś najczęściej stosuje się nazwy „Republika Francji” i „Republika Federalna Niemiec”. Wskazuje to na tendencje do zamiany stosowanej niegdyś przydawki przymiotnikowej na rzeczownikową. Użycie nazwy „Republika Azerbejdżańska” nawiązywałoby do polskiej tradycji, jednak obecnie odchodzi się od tego typu nazewnictwa. Z tego powodu w pracy zastosowano nazwę „Republika Azerbejdżanu”.

Sprawą dyskusyjną jest również używanie nazwy „Związek Radziecki” lub „Związek Sowiecki”. Jeżeli wziąć pod uwagę nazwę rosyjską: *Союз Советских Социалистических Республик*, to w dosłownym tłumaczeniu jest to „Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich”. Tak więc określenie „Związek Sowiecki” jest hybrydą polsko-rosyjską. Gdyby używać formy zruszczonej, powinno być „Sojusz Sowiecki”, natomiast forma spolonizowana brzmi „Związek Radziecki”. Nazwa kraju wzięła się od rad robotniczych, chłopskich i żołnierskich, z tego względu, że rosyjskie słowo *совет* – to polska „rada”.

Trzeba jednak zaznaczyć, że w chwili powstania państwa radzieckiego w Polsce używano przymiotnika „sowiecki”. Dopiero w 1934 r. historyk Wiktor Sukiennicki zaproponował zamiast rusycyzmu „sowiecki” stosowanie określenia „radziecki”. Przymiotnik „radziecki” upowszechnił się w Polsce po II wojnie światowej. Język polski został tym samym jednym z niewielu języków na świecie, w którym zaczęto tłumaczyć słowo *советский*. Tak więc w języku angielskim mamy *Soviet Union – The Union of Soviet Socialist Republics*, w niemieckim *Sowjetunion – Die Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken*, ale już w języku estońskim, tak samo jak w polskim, *советский* jest przetłumaczony jako *Nõukogude Liit – Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit*; podobnie jest w językach bałtyckich – litewskim i łotewskim. Obecnie w Polsce w użyciu są obie formy: zarówno „radziecki”, jak i „sowiecki”. W pracy tej posłużono się wyłącznie nazwą „Związek Radziecki”, wychodząc z założenia, że jest to forma poprawna, niebędąca rusycyzmem.

W tekście zastosowano termin „turkijski” odnośnie do przynależności językowej i etnicznej. Dawniej w polskiej terminologii używano określenia „języki tureckie” i „ludy tureckie”. Pojęcie „turkijski” zaproponował poznański turkolog Henryk Jankowski. Pozwala ono wprowadzić różnicę

między kategoriami taksonomicznymi „lud turecki” a „lud turkijski”. Pierwszy znajduje się w tej samej klasie co „lud polski”, natomiast odniesieniem do drugiego byłby „lud słowiański”.

Zasady pisowni nazwisk

Problemem, który zauważyli już autorzy *Historii Azerbejdżanu*, jest zasada pisowni imion i nazwisk azerbejdżańskich, szczególnie w perspektywie historycznej^[88]. W języku polskim wiele z nich jeszcze nie ugruntowało się i nie ma jednej zasady, którą można zastosować przy przenoszeniu nazwisk Azerbejdżan na grunt polski. Użyte w książce wersje nazwisk starają się w jak największym stopniu nawiązywać do form oryginalnych. Przyjęcie takich założeń (podobnie w nazwach geograficznych) znacznie ułatwia porozumiewanie się na forum międzynarodowym. Niekiedy odstępuje się od nich, jeżeli w języku polskim ugruntowała się już inna wersja, mimo że nie oddaje dokładnie wzorca pierwotnego. Wypada również zaznaczyć, że zastosowanie konkretnej formy w tej pracy jest subiektywnym wyborem autora, który nie będąc specjalistą w kwestiach językoznawczych, nie uzurpuje sobie prawa do narzucania podanych form językowych jako obowiązujących i jedynych właściwych.

W polskiej literaturze i mass mediach jeszcze w latach 90. XX w. najczęściej stosowano rosyjski wariant zapisu imion i nazwisk polityków z krajów powstałych z rozpadu ZSRR. Dobrze pokazuje to przykład pisowni imienia trzeciego prezydenta Azerbejdżanu, a jednocześnie ojca czwartego, Hejdara Alijewa. W języku azerbejdżańskim jego imię i nazwisko brzmi *Heydər Əliyev oğlu Əliyev*, jednak w polskich publikacjach często używa się formy „Gajdar Alijew”, która weszła do naszego języka z transkrypcji rosyjskiej *Геўдар Алиев*. Chcąc lepiej oddać brzmienie oryginalne, powinno się mówić nie o Gajdarze, ale o Hejdarze Alijewie. Problemem w tym przypadku jest azerbejdżańska litera „ə”, którą wymawia się w sposób pośredni między polskim „a” i „e”. W związku z tym, że w języku polskim nie ma oficjalnej transkrypcji liter azerbejdżańskich, które nie występują w naszym alfabetcie, to „ə” niekiedy zapisuje się jako „e”, a innym razem jako „a”. Dokładnie widać to w zapisie imienia i nazwiska pierwszego niekomunistycznego prezydenta Azerbejdżanu – *Əbülfəz Elçibəy*. W Polsce przyjęła się pisownia z transkrypcji rosyjskiej *Абульфəз Эльчибей* – „Abulfaz Elczibej”. W imieniu azerbejdżańskie „ə” przeszło w polskie „a”, natomiast w nazwisku w „e”, mimo że wymowa „ə” w imieniu i nazwisku niczym się od siebie nie różni. Ponadto współcześnie wielu Azerbejdżan odrzuca naleciałości rosyjskie (końcówkę -ow) i posługuje się rodzimą formą swojego nazwiska, co może prowadzić do kolejnych nieporozumień i sugerować istnienie kilku różnych osób. W pracy zastosowano pisownię nazwisk azerbejdżańskich w taki sposób, aby oddawały najdokładniej ich zapis oryginalny.

Jeżeli zaś chodzi o nazwiska ormiańskie osób funkcjonujących po rozpadzie Związku Radzieckiego, to zastosowano ich transkrypcję z języka ormiańskiego. Jednocześnie odrzucono ich pisownię w wersji rosyjskiej jako bezzasadną, mimo że to właśnie ten sposób ich zapisu wciąż jeszcze przeważa w Polsce. Z tego powodu w pracy użyto np. formy „Sargsjan” zamiast zrusyfikowanej „Sarkisjan”.

[8] *Kaukaz, Wielki*, w: *Encyklopedia Geografii Świata, Europa Wschodnia, Azja Północna i Środkowa, Zakaukazie*, Warszawa 1997.

[9] *Kaukaz, Mały*, w: *Encyklopedia Geografii Świata, Europa Wschodnia, Azja Północna i Środkowa, Zakaukazie*, Warszawa 1997.

[10] *Zakaukazie*, w: *Encyklopedia Geografii Świata, Europa Wschodnia, Azja Północna i Środkowa, Zakaukazie*, Warszawa 1997.

[11] Północno-Kaukaski Okręg Federalny został wydzielony z Południowego Okręgu Federalnego, w którym pozostała część geograficznego i historycznego Kaukazu Północnego – Republika Adygea i Kraj Krasnodarski.

[12] Obwód rostowski przynależy do Kaukazu, co najwyżej na podstawie przynależności geologicznej.

[13] Wspomniane grupy mieszkają głównie w trzech tureckich prowincjach – Kars, Ardahan oraz Artwin.

[14] Э. Исмаилов, В. Папава, *Центральный Кавказ*, Москва 2007, s. 21.

[15] Przyjęcie obligatoryjnej zasady, według której należy uwzględniać perspektywę ludności zamieszkującej dany obszar, prowadziłyby do terminologicznych absurdów. W Polsce powinniśmy wówczas odrzucić stosowanie pojęcia „Bliski Wschód” albo używać go w odniesieniu do Białorusi i Ukrainy. W Stanach Zjednoczonych czy Australii komparatystycznym pojęciem polskiego terminu „Bliski Wschód” na określenie państw południowo-zachodniej Azji jest Middle East (Środkowy Wschód). Nikt w tych krajach nie stara się zdezwuować tego pojęcia, mimo że w rzeczywistości są one położone na zachód od nich.

[16] G. i A. Miłuszowic, *Kaukaz*, Warszawa 1979, s. 284.

[17] Р. Метревели, *Кавказская цивилизация в контексте глобализации*, Стокгольм 2009, s. 7.

[18] *Azerbejdżan*, w: *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 2, Warszawa 2001.

[19] Ostan jest jednostką podziału administracyjnego Iranu. Obecnie państwo to dzieli się na 31 ostanów.

[20] Była to pierwsza rosyjska encyklopedia powszechna wydawana w latach 1890–1907. Ogółem ukazały się 82 tomy podstawowe oraz 4 tomy uzupełniające. Pełne wydanie zawiera ponad 121 tys. haseł, prawie 8 tys. ilustracji oraz ponad 200 map.

[21] *Адербиджан*, w: *Энциклопедический Словарь Брокгауза и Ефрона*, <http://gatchina3000.ru/brockhaus-and-efron-encyclopedic-dictionary/001/1031.htm> (dostęp 2.10.2012).

[22] W.I. Lenin, *Dziela wszystkie*, t. 16, Warszawa 1986, s. 214.

[23] А. Алиkbеров, *Эпоха классического ислама на Кавказе*, Москва 2003, s. 45.

[24] Arabowie nazywali Derbent Al-Baba.

[25] А. Алиkbеров, *Эпоха*, s. 45.

[26] Patrz: M. Atkin, *Russia and Iran, 1780–1828*, Minneapolis 1980.

[27] Turkami, ewentualnie Tatarami, na początku XX w. nazywano Azerbejdżan.

[28] *Azerbaijan*, w: *Based on the 11th Edition of the Encyclopaedia Britannica* (pub. 1911), www.1911encyclopedia.org/Azerbaijan (dostęp 2.10.2012).

[29] В.В. Курасов, *Всемирная История*, t. 3, Москва 1957, s. 132

[30] А. Алиkbеров, *Эпоха*, s. 80.

[31] T. Świętochowski, *Azerbejdżan*, Warszawa 2006, s. 67.

[32] Jest to najdłuższa rzeka Turcji. W starożytności stanowiła granicę między Europą a Azją.

[33] *Кавказ. История, народы, культура, религии*, Москва 2007, s. 115.

[34] D. Lang, *Armenia kolebka cywilizacji*, tłum. T. Szafar, Warszawa 1975, s. 74.

[35] Tamże, s. 107.

[36] С. Тер-Нерсисян, *Армения*, Москва 2008, s. 18–19.

[37] И.М. Дьяконов, *Предыстория армянского народа*, Ереван 1968, s. 237.

[38] R.H. Newsen, *Ethno-History and the Armenian Influence upon the Caucasian Albanians*, w: *Classical Armenian Culture. Influences and Creativity*, T.J. Samuelian (red.), Chicago 1982, s. 31.

[39] Tamże.

[40] Tamże, s. 108.

[41] Н. Саакян, *Армяне*, Ереван 1997, s. 23.

[42] A. Mansurov, *Blank Spaces of History and Perestroika*, Baku 1991, s. 48.

[43] E. Tryjarski, *In confinibus Turcarum, Szkice turkologiczne*, Warszawa 1995, s. 81.

[44] T. Świętochowski, *Azerbejdżan*, s. 15.

[45] P. Kwiatkiewicz, *Azerbejdżan: ukształtowanie niepodległego państwa*, Toruń 2009, s. 11.

[46] *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası*,

www.president.az/s30_government/_government_a.html (dostęp 21.07.2008). Konstytucja Azerbejdżanu została przyjęta w wyniku ogólnokrajowego referendum 12 listopada 1995 r. W 2002 r. i 2009 r. wprowadzono do niej zaaprobowane przez naród poprawki przyjęte również w ogólnokrajowych referendach.

[47] *The Constitution of The Republic of Azerbaijan*, www.un-az.org/UNDP/DOC/constitution.php (dostęp 21.11.2007).

[48] T. Świętochowski, *Azerbejdżan i Rosja. Kolonializm, islam i narodowość w podzielonym kraju*, Warszawa 1998, s. 8.

[49] B. Shaffer, *Borders and Brethren. Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity*, Cambridge 2002.

[50] W polskiej literaturze brakuje pozycji traktujących o przedstawianych tutaj kwestiach, dlatego nie ma również usystematyzowanej terminologii. Użyto tutaj spolszczonego określenia „język azerski” na to, co w rosyjskiej literaturze definiuje się jako *языказеру*, natomiast w literaturze angielskiej *Azari language*, a w niemieckiej *Altaserbaidshansische Sprache*.

[51] E. Yarshater, *Azari, The Old Iranian Language of Azerbaijan*, w: *Encyclopaedia Iranica*, pod red. E. Yarshater, t. III/2, London and Boston 1987, s. 24.

[52] Ф. Абосзода, А. Мамедзода, З. Ибрагимов, *Изучение талышского языка*, <http://simurg-art.by/art/language.php> (dostęp 11.03.2009).

[53] Znajduje to odzwierciedlenie m.in. w W.B. Henning, *The Ancient Language of Azerbaijan*, London 1954 i E. Yarshatera, *Azari or the Ancient language of Azerbaijan*, Maryland 1993.

[54] M. Sbokddel, *Language of Azeri People and Pan-Turkism*, www.azargoshnasp.net/languages/Azari/languageazarpeopletaghi.htm (dostęp 2.10.2012).

[55] А. Мамедов, *Талыши как носители древнего языка Азербайджана*, <http://atropat.narod.ru/moa3.html> (dostęp 2.10.2012).

[56] Б.В. Миллер, *Талышский язык*, Москва 1953, s. 55.

[57] T. Majda, *Język turecki*, Warszawa 2001, s. 5.

[58] Istnieją trudności w określeniu przynależności etnicznej Atropatesa. Imię to w IV w. p.n.e. mógł nosić zarówno Pers, przedstawiciel wielu irańskich plemion, jak i dowolny wychodźca z Iranu Wschodniego. Najbardziej jednak prawdopodobne jest, że był Medem.

[59] <http://www.iranicaonline.org/articles/azerbaijan-index>(2.10.2012)

[60] B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia Azerbejdżanu*, Wrocław 1987, s. 23.

[61] <http://www.iranicaonline.org/articles/atropates-aturpat-lit>(2.10.2012)

[62] Język pahlawi był używany w Persji w okresie panowania dynastii sasanidzkiej. Posługiwano się nim od III w. p.n.e. do IX w. n.e. Do jego zapisu wykorzystywano alfabet aramejski.

[63] И. Алиев, *Очерки истории Атропатены*, Баку 1989, s. 37.

[64] Zaratusztrianizm (zoroastryzm) jest jedną z najstarszych na świecie religii monoteistycznych. Została rozpropagowana przez Zaratusztrę żyjącego ok. pierwszego tysiąclecia p.n.e. w północno-wschodnim Iranie. Ogień stanowił szczególny przedmiot kultu w tej religii, ponieważ był on najczystszy tworem Ahura Mazdy – Boga Stworzyciela. W centralnym miejscu świątyń zaratusztriańskich palił się święty ogień stale podtrzymywany przez kapłanów. Jego świętość wzrastała z czasem jego trwania.

[65] И. Алиев, *Очерки*, s. 3.

[66] Z dyskusją na ten temat oraz argumentami różnych stron można się zapoznać w: И. Алиев, *Очерки*, s. 32–42.

[67] *The Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast*, w: *Soviet Armenian Encyclopedia*, t. 7, Yerevan 1981, s. 26.

[68] *НКАО*, w: *Great Soviet Encyclopedia*, Historical Survey, wyd. 3, New York 1973.

[69] Pieczyngowie byli związkiem kilku plemion koczowniczych z grupy oguzyjskiej, które wyruszyły ze swoich rodowych siedlisk w Azji Centralnej na przełomie VIII i IX w. i osiedlił się w Europie Wschodniej.

[70] A. Yunusov, *Karabakh Past and Present*, Baku 2005, s. 14–16.

[71] Nacharar – w dosłownym tłumaczeniu znaczy „pierworodny”; był armeńskim tytułem dworskim.

[72] S. Mkrtychyan, *Treasures of Artsakh*, Yerevan 2000, s. 10.

[73] Panował w latach 190–159 p.n.e. W swoim królestwie udzielił schronienia Hannibalowi.

[74] D. Lang, *The Armenians: a People in Exile*, London 1988, s. x.

[75] М. Барахоев, *Предварительные заметки об ингушских словах, обозначающих человека*, www.ingushetia.org/article/274.html (dostęp 27.03.2010).

[76] Strabo, Geography, www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?doc=Perseus:text:1999.01.0198:book=11:chapter=14:section=1 (dostęp 2.10.2012).

[77] *Artsakh from Ancient Time till 1918*, www.panarmenian.net/library/eng/?nid=33&cid=8 (dostęp 2.10.2012).

[78] А. Аликберов, *Эпоха*, s. 80.

[79] Wystąpienie premiera przed parlamentem odbyło się 22 grudnia 1919 r. Była to piąta i ostatnia rada ministrów w Demokratycznej Republice Azerbejdżanu.

[80] Zangezur zajmuje południową część Sjunika, jest obecnie najdalej na południe wysuniętą

częścią Armenii.

[81] Декларация нового кабинета министров АР, выступление Н. Усуббекова в парламенте, ГААР, ф. 894, оп. 10, б. 37, л. 3–5.

[82] В уездах, Нужна узкоколейка, w: К истории образования Нагорно-Карабахской автономной области Азербайджанской ССР. Документальные материалы, Баку 1989, s. 131.

[83] Karabachia, w: Encyklopedia Geografii Świata, Europa Wschodnia, Azja Północna i Środkowa, Zakaukazie, Warszawa 1997.

[84] Нагорный Карабах, w: Словарь современных географических названий, <http://slovari.yandex.ru/dict/geography/article/geo/geo2/geo-3167.htm> (dostęp 06.04.2009).

[85] Nazewnictwo geograficzne świata, Azja Środkowa i Zakaukazie, z. 5, Warszawa 2005.

[86] Tamże

[87] Endonim jest nazwą obiektu geograficznego w języku używanym w miejscu, w którym dany obiekt się znajduje.

[88] B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia Azerbejdżanu*, s. 6.

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Rozdział 1

Historyczne uwarunkowania konfliktu azerbejdżańsko-ormiańskiego

Znaczenie historii w dyskursie karabachskim

Zrozumienie współczesnego konfliktu karabachskiego, szczególnie jego przyczyn i stosunku do niego Azerbejdżan i Ormian, jest niemożliwe bez wyjaśnienia uwarunkowań historycznych. Pomijając je, nie można zrozumieć wymowy wielu działań, mających często wymiar symboliczny. Przykładem tego może być otwarty list intelektualistów azerbejdżańskich z lutego 1988 r. Starając się w nim obalić motywy separatystycznych roszczeń ormiańskich odnośnie do Górsko-Karabachskiego Obwodu Autonomicznego (GKOA), użyli oni argumentu, że zarówno Azerbejdżanie, jak i Ormianie karabachscy mają wspólne pochodzenie etniczne, gdyż są potomkami ludności Albanii Kaukaskiej^[89]. To z kolei determinuje ich do zamieszkiwania w jednym państwie. Sytuacja ta nie odnosi się jedynie do tego konkretnego przypadku. Naświetlenie całokształtu obecnych przemian polityczno-społecznych na Kaukazie, jak również interesów poszczególnych państw w regionie, nie jest możliwe bez odwołania się do przeszłości^[90]. Wynika to z silnej pamięci historycznej, która jest jednym z najbardziej charakterystycznych wyznaczników narodowej świadomości, ludności zamieszkującej ten region świata^[91].

Na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Zagranicznych Republiki Górskiego Karabachu można się zapoznać m.in. z argumentami strony ormiańskiej dotyczącymi jej obecności w tym regionie świata, które nawiązują do starożytnego państwa Urartu. Gdyby zastosować podobny tok rozumowania, należałoby zamieścić na stronie polskiego MSZ wiadomość o Bolesławie Chrobrym wbijającym słupy graniczne między Polską a Niemcami na Łabie jako uzasadnienie pretensji do ziem naszego zachodniego sąsiada. Jak bardzo ważne dla tych społeczeństw jest podłoże historyczne konfliktu azerbejdżańsko-ormiańskiego, pokazują badania socjologiczne przeprowadzone w obu krajach przez zagraniczne instytucje pozarządowe. Wynika z nich, że 48,5% mieszkańców Azerbejdżanu uważa, iż podstawą konfliktu jest historyczna wrogość między narodami, podobnego zdania jest 57% mieszkańców Armenii^[92].

Strony konfliktu, by udowodnić swoje tezy, niepoparte żadnymi dowodami naukowymi, bezwzględnie korzystają z argumentów odnoszących się do historii Kaukazu^[93]. Obrazują to liczne, niedorzeczne twierdzenia mające pokazać, że historia danego kraju jest najstarsza, że dana grupa narodowościowa przybyła na teren Zakaukazia jako pierwsza i wniosła największy wkład w dziedzictwo kulturowe ludzkości. Dobitnie przedstawiają to książki Murada Adżiego^[94]. Autor stara się w nich udowodnić, że to narody turkijskie były motorem przemian cywilizacyjnych całego Kaukazu, a Albania Kaukaska stała się centrum religijnym świata chrześcijańskiego, w którym pierwsi biskupi europejscy otrzymywali święcenia^[95]. Historia i spuścizna Albanii Kaukaskiej wciąż jest fałszowana twierdzeniami dowodzącymi, że państwo to stworzyły ludy turkijskie.

Wynikałoby to z faktu, że „orda” albańska przybyła na Zakaukazie w II w. p.n.e. ze stepów łałtajskich. Oprócz tego to właśnie alochtoni z Azji Centralnej mieli krzewić chrześci jaństwo na Kaukazie Południowym. Według Adżiego pierwszym biskupem Kościoła albańskiego był wnuk Grzegorza Oświeciciela, Grigoris, pochodzący z turkijskiego plemienia Arszakidów^[96]. Autor, chcąc zdyskredytować spuściznę ormiańską, usiłuje przekonać czytelnika, że Ormianie przyjmując wiarę w jednego boga w IV w., przyswoili sobie jednocześnie kulturę łałtajską a cześć zaczęli oddawać Tengriemu^[97]. W ten sposób mieli się uniezależnić zarówno od Rzymu, jak i Persji i stać się sojusznikami ludów turkijskich. Potwierdzeniem tej tezy był również wywód etymologiczny Adżiego, pokazujący, że termin „katolikos” wywodzi się od turkijskiego „kataluk”, oznaczającego sojusznika. Albania Kaukaska, zdaniem autora, stała się natomiast krzewicielem wschodniego chrześci jaństwa na terenie Bizancjum, Grecji i całego Bliskiego Wschodu. Stąd od IV w. Grecy mieli modlić się po turkijsku^[98].

Ormiańska historiografia jest również oskarżana o nieobiektywność i fałszowanie historii, mającej potwierdzić autochtoniczność Ormian na Kaukazie^[99]. Krytykę takich zabiegów przedstawił już na początku XX w., jeden z najbardziej znanych pisarzy gruzińskich, Ilia Czawczawadze. Podważał on wiele tez oficjalnej historiografii ormiańskiej, uważając ją za stroniczą, a czasami wręcz specjalnie spreparowaną na rzecz celów politycznych^[100]. Dotyczyło to zwłaszcza ormiańskich twierdzeń o historycznej przynależności ziem zakaukaskich do ich państwa narodowego.

Sytuacja wykorzystywania przeszłości w ideologicznej walce z wrogiem jest spowodowana tym, że Kaukaz to miejsce, gdzie historia stanowi istotny składnik życia polityczno-społecznego. To właśnie dzięki niej jedna strona pragnie zdyskredytować drugą i nie jest istotne czy dotyczy to czasów najnowszych, czy też odnosi się do starożytności. Istotny jest wydźwięk propagandowy^[101]. Konflikt karabachski ze swoją wojną informacyjną, dyskusjami ideologicznymi i pseudohistorycznymi sporami spowodował, że społeczeństwa zarówno Azerbejdżanu, jak i Armenii stały się zakładnikami wypreparowanej „pamięci historycznej”^[102].

Ciąg dalszy w wersji pełnej

Najważniejsze zagadnienia z dziejów Karabachu w okresie przed aneksją rosyjską

Dostępne w wersji pełnej

Karabach w składzie Cesarstwa Rosyjskiego i początek antagonizmu ormiańsko-muzułmańskiego na wschodnim Zakaukaziu

Dostępne w wersji pełnej

Konflikt karabachski po zakończeniu I wojny światowej

Dostępne w wersji pełnej

Upadek Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu i sprawa karabachska w okresie państwa radzieckiego

Dostępne w wersji pełnej

[89] B. Shaffer, *Borders and Brethren. Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity*, Cambridge 2002, s. 127.

[90] A. Furier, *Zmieniający się Kaukaz na współczesnej mapie świata*, w: *Kaukaz w dobie globalizacji*, pod red. A. Furiera, Poznań 2005, s. 52.

[91] А. Дашдамиров, *Идеологические противоречия этнической политики на Кавказе*, „Центральная Азия и Кавказ” 2001, nr 5, s. 62.

[92] А. Юнусов, *Азербайджан в начале XXI века: конфликты и потенциальные угрозы*, Баку 2007, s. 28–29.

[93] Interesującym opracowaniem naukowym na temat wykorzystania historii w politycznym dyskursie przez Azerbejdżan jest: R. Galichian, *The invention of History. Azerbaijan, Armenia and the Showcasing of Imagination*, London, Yerevan 2009. Należy pamiętać, że książka ta prezentuje ormiański punkt widzenia.

[94] Murad Adżi jest reprezentantem nurtu znanego jako folk-historia (фолк-история). Folk-historia to ogólna nazwa prac historycznych pretendujących do miana naukowych, ale będących publicystycznymi, u których podstaw leżą założenia ideologiczne. Termin wywodzi się z języka rosyjskiego, często za prekursora folk-historii uważa się Lwa Gumilowa.

[95] М. Аджи, *Полынь Половецкого поля*, Москва 2007, s. 327.

[96] Tamże, s. 331.

[97] Tengri był głównym bogiem dawnych ludów altajskich, czczonym jako personifikacja nieba.

[98] М. Аджи, *Дыхание Армагеддона*, Москва 2006, s. 141–146.

[99] O analizie oficjalnej historiografii ormiańskiej, w której przedstawiono manipulację faktami historycznymi w celach propagandowych patrz: С. Асадов, *Философия реваншизма и армянская кровожадность*, Баку 2002.

[100] Patrz: И.Л. Чавчавадзе, *Армянские учёные и вопиющие камни*, Тифлисъ 1902.

[101] Na przykład książka Т. Мобиль оглу, *Великая Армения*, Баку 2009. Autor wysuwa w niej tezę, że nazwa „Armenia” jest pochodzenia turkijskiego; że w czasie konfliktu karabachskiego wojska ormiańskie zajęły Górski Karabach oraz 20% terenu Azerbejdżanu. Poza tym autor podnosi inne

kwestie, które nie tylko nie odzwierciedlają stanu obecnej nauki, lecz także w wielu przypadkach po prostu ją fałszują.

[102] А. Дашдамиров, *Идеологические*, s. 64–65.

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Rozdział 2

Rozpad ZSRR i wybuch walk zbrojnych między Armenią a Azerbejdżanem

Rozbudzenie konfliktu azerbejdżańsko-ormiańskiego i jego pierwsze ofiary

Dostępne w wersji pełnej

Konsekwencje wzrostu antagonizmu między Ormianami i Azerbejdżanami

Dostępne w wersji pełnej Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Rozpad ZSRR i zagadnienia prawne dotyczące Górskiego Karabachu

Dostępne w wersji pełnej

Faza zbrojna konfliktu karabachskiego i jego bezpośrednie następstwa

Dostępne w wersji pełnej

Rozdział 3

Warianty rozwiązania konfliktu karabachskiego

Kwestia pogodzenia zasady samostanowienia narodów i integralności terytorialnej państwa

Dostępne w wersji pełnej

Problem karabachski a precedens niepodległości Kosowa

Dostępne w wersji pełnej

Plan utworzenia przez Republikę Górskiego Karabachu oraz Republikę Azerbejdżanu państwa stowarzyszonego

Dostępne w wersji pełnej

Projekt wspólnego państwa

Dostępne w wersji pełnej

Propozycja przeniesienia rozwiązań przyjętych w Czeczeni do Górskiego Karabachu

Dostępne w wersji pełnej

Idea wymiany terenów między Azerbejdżanem a Armenią

Dostępne w wersji pełnej

Casus Wysp Alandzkich a próby jego zastosowania do Górskiego Karabachu

Dostępne w wersji pełnej

Model cypryjski i sprawa Cypru Północnego w kontekście konfliktu karabachskiego

Dostępne w wersji pełnej

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Rozdział 4

Problem Górskiego Karabachu na forach organizacji międzynarodowych

Działalność Azerbejdżanu w ONZ w kontekście konfliktu karabachskiego

Dostępne w wersji pełnej

Proces pokojowy prowadzony w ramach KBWE/OBWE

Dostępne w wersji pełnej

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Próby mediacyjne podejmowane przez WNP

Dostępne w wersji pełnej

Ewolucja stanowiska Rady Europy wobec problemu karabachskiego

Dostępne w wersji pełnej

Stanowisko Organizacji Konferencji Islamskiej w sprawie wydarzeń w Górskim Karabachu i uznanie Armenii za agresora

Dostępne w wersji pełnej

Udział Unii Europejskiej w procesie pokojowym

Dostępne w wersji pełnej

GUAM i konflikty narodowościowe na terytorium jego członków

Dostępne w wersji pełnej

Konsekwencje okupacji ormiańskiej podnoszone przez Azerbejdżan na forum organizacji międzynarodowych

Dostępne w wersji pełnej

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Rozdział 5

Wpływ problemu karabachskiego na geopolityczne położenie Azerbejdżanu

Kwestie religijne w konflikcie karabachskim

Dostępne w wersji pełnej

Następstwa ruchu niepodległościowego Ormian karabachskich
w polityce Azerbejdżanu dotyczącej mniejszości etnicznych

Lezgini

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Dostępne w wersji pełnej

Tałysze

Dostępne w wersji pełnej

Implikacje działań Rosji na sytuację w regionie

Dostępne w wersji pełnej

Stanowisko Stanów Zjednoczonych wobec procesu pokojowego

Dostępne w wersji pełnej

Wpływ problemu karabachskiego na regionalne położenie Azerbejdżanu

Dostępne w wersji pełnej

Polityka bezpieczeństwa Armenii i Azerbejdżanu

Dostępne w wersji pełnej

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

W miejsce zakończenia: przyszłość konfliktu karabachskiego

Dostępne w wersji pełnej

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Bibliografia

Dostępne w wersji pełnej

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Indeks osób

Dostępne w wersji pełnej

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Indeks geograficzny

Dostępne w wersji pełnej

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

O wydawnictwie

Dostępne w wersji pełnej

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Seria

Dostępne w wersji pełnej

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

GÓRSKI KARABACH

Przemysław
ADAMCZEWSKI

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

W POLITYCE NIEPODLEGŁEGO AZERBEJDŻANU